

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ”

ЛІСОВЕЦЬ Олег Васильович

УДК 378.016:(304+34)36-05(043.5)

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В
УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Слов'янськ – 2019

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (м. Київ), Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України
Харченко Сергій Якович,
Державний заклад „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (м. Старобільськ), завідувач кафедри соціальної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник
Алексєєнко Тетяна Федорівна,
Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, завідувач лабораторії соціальної педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
Васильєва Марина Петрівна,
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, завідувач кафедри соціальної педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
Петрочко Жанна Василівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи.

Захист дисертації відбудеться „26” березня 2019 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 12.112.01 у Державному вищому навчальному закладі „Донбаський державний педагогічний університет” за адресою: 84116, Донецька область, м. Слов’янськ, вул. Г. Батюка, 19, ауд. 201.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://www.slavdpu.dn.ua/index.php/nauk/vch-rada-soc-pedagog/povidomlenya-spec-vchena-rada> та в бібліотеці Державного вищого навчального закладу „Донбаський державний педагогічний університет” за адресою: 84116, Донецька область, м. Слов’янськ, вул. Г. Батюка, 19.

Автореферат розіслано „23” лютого 2019 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. М. Курінна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Поступове підвищення в суспільстві ролі права як регулятора найважливіших суспільних відносин, зміна ставлення громадян до значущості інституту права, до дієвості соціально-правових гарантій особистості обумовлюють актуальність проблеми соціально-правового захисту. Ті істотні соціально-економічні зміни, які відбуваються в українському суспільстві, політичні та законодавчі ініціативи, що спрямовані на євроінтеграцію та імплементацію міжнародних норм і стандартів, підтверджують невідступний рух на шляху побудови дієвої системи охорони, захисту і забезпечення прав та інтересів кожної людини.

Однією з невід'ємних складових цієї системи має виступати сфера соціальної роботи, яка дозволяє здійснювати комплекс заходів з боку державних та недержавних соціальних інститутів щодо забезпечення оптимальних умов життя, задоволення потреб, можливості реалізації своїх прав як особистості, так і різним соціальним категоріям і групам. Відмічаємо, що проблемне поле соціальної роботи на сьогоднішній день надзвичайно широке і містить все різноманіття життєвих ситуацій і колізій людей різного віку і соціального положення. Вразливість, незахищеність значної частини населення, у свою чергу, обумовлює той факт, що діяльність фахівця набуває все більшої соціально-правової спрямованості. У своїй повсякденній професійній діяльності соціальний працівник має реалізовувати комплекс заходів із соціально-правової підтримки і захисту особистості, здійснювати просвітницько-профілактичну, консультаційну діяльність, налагоджувати взаємодію між соціальними та правоохоронними інститутами тощо.

Невід'ємність соціально-правової складової компетентності соціального працівника зумовлюється також баченням забезпечення прав людини одним із пріоритетних завдань соціальної роботи як на міжнародному, так і на державному рівнях. Це підтверджується такими нормативними документами як: „Декларація соціального прогресу і розвитку”, „Європейська соціальна хартія”, „Європейський кодекс соціального забезпечення”, „Міжнародна Декларація етичних принципів соціальної роботи”; Закон України „Про соціальні послуги”, Закон України „Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю”, „Стратегія реформування системи надання соціальних послуг” та ін.

Таким чином, виникає гостра потреба звернення до питання формування соціально-правової компетентності студентів спеціальності „Соціальна робота” як однієї зі складових їх професійної підготовки. Тим більше, що нині відбувається реформування системи вищої освіти, висуваючи нові вимоги до підготовки фахівців будь-якого профілю. Це стосується і стану професійної підготовки та майбутньої діяльності фахівців у сфері соціальної роботи.

Актуальність і значимість проблеми формування соціально-правової компетентності фахівця соціальної роботи посилюється і у зв'язку з упровадженням компетентнісного підходу в систему вищої освіти. Очевидна необхідність використання таких організаційних форм, методів і технологій навчання, які дозволили б студенту активно включатися в самостійний пошук і відкриття нового, професійно необхідного. Наростання протиріч між високою потребою у підготовці професіоналів, що володіють соціально-правовою компетентністю і недостатньою

увагою до цієї проблеми в теорії і практиці професійної освіти, вимагає пошуку нових основ професійної підготовки і включає її до числа пріоритетних наукових напрямів вищої школи. Виходячи з цього, можна стверджувати, що проблема професійної підготовки фахівців соціальної роботи щодо формування їх соціально-правової компетентності потребує скрупульозного дослідження і здійснення її інтегративної характеристики.

Проблеми теорії та методики професійної підготовки фахівців із соціальної роботи розкриваються у дослідженнях зарубіжних авторів (Д. Анастас, С. Белічева, В. Бочарова, М. Галагузова, С. Григор'єв, Л. Гусякова, І. Зимня, М. Доуел, В. Курбатов, Ф. Парслоу, Ш. Рамон, С. Тетерський, Є. Холостова, С. Шардлоу та ін.) і в працях вітчизняних науковців – Т. Алексеєнко, С. Архипової, М. Васильєвої, А. Горілого, І. Зверєвої, А. Капської, О. Карпенко, І. Козубовської, М. Лукашевича, І. Мельничук, Л. Міщик, В. Поліщук, В. Полтавця, Т. Семигіної, С. Харченка, Ю. Швалба та ін.

Компетентнісний підхід в освіті визнано пріоритетним у працях як зарубіжних (Н. Єршова, Дж. Констант, Ю. Мозер, Д. Равен, Л. Салганик, Е. Тоффлер), так і вітчизняних дослідників (Н. Бібік, А. Богуш, І. Єрмакова, О. Локшина, О. Овчарук, Л. Паращенко, О. Пометун, О. Савченко, І. Тараненко, С. Трубачева, Г. Фрейман). Сутнісні ознаки та окремі аспекти компетентнісного підходу у вищій освіті розглядалися у роботах Т. Амельченко, Л. Антонюк, А. Вербицького, І. Зарубінської, І. Зимньої, Е. Зеєра, М. Голованя, О. Дубасенюк, В. Локшина, В. Лугового, А. Мітяєвої, С. Сисоєвої, О. Слюсаренко, Г. Терещук, А. Хуторського та ін.

Різні аспекти проблеми формування професійної компетентності у процесі підготовки студентів-майбутніх соціальних працівників знайшли відображення у дослідженнях О. Байбакової, Д. Годлевської, В. Дегтерьова, Т. Децюк, О. Карпенко, С. Сальцевої, В. Ярецького та ін.

Власне соціально-правова компетентність фахівців соціальної сфери та особливості її формування висвітлюються у роботах Р. Альберта, К. Белл, С. Брайє, Д. С. Бредвея, Н. Валєєвої, С. Вернона, Т. Волох, М. Горбушиної, М. Губанова, С. Гуріна, М. Іраліна, О. Караман, Я. Кічука, І. Ковчиної, А. Коротун, С. Кожевнікова, Р. Меддена, Ж. Петрочко, М. Престон-Шута, Е. Райхерт, К. Русских, Г. Садрісламова, А. Сафіної, Г. Хасанової та ін.

Науковий аналіз літератури дозволяє констатувати, що для вирішення наукових і практичних завдань, пов'язаних із проблемою формування соціально-правової компетентності, нині накопичено достатній потенціал, але, разом з тим, недостатньо досліджень, які розкривають специфіку процесу формування соціально-правової компетентності соціальних працівників, оскільки більшість дослідників акцентують увагу на певному наборі знань, умінь, пов'язаних з галуззю права. Тому актуальними залишаються питання розробки змісту, структури, компонентів соціально-правової підготовки майбутніх соціальних працівників. У зв'язку з цим, проблема формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників для професійної діяльності в соціумі, як складова підготовки кадрів соціальної сфери, набуває важливого суспільно-державного значення. Її вирішення

буде сприяти реалізації прав людини як у цілому в межах усієї країни, так і відносно кожної окремо взятої особистості.

Водночас, актуальність проблеми формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників зумовлюється наступними *протиріччями* між:

- вимогою суспільства до фахівців із соціальної роботи з високою соціально-правовою компетентністю і їх недостатньою соціально-правовою підготовленістю у нинішніх умовах, що обмежується, здебільшого, загальними правовими знаннями та вміннями;

- запитам системи соціальних служб, закладів та установ, які потребують підготовлених фахівців, що володіють соціально-правовою компетентністю, і недостатньою розробленістю концепції та технологій системної соціально-правової підготовки студентів в умовах університетської освіти;

- загальним характером підготовки фахівців соціальної сфери в умовах закладу вищої освіти та потребою у реалізації спеціалізованого та особистісно орієнтованого підходу до професійної підготовки майбутнього соціального працівника;

- потребою у здатності майбутнього фахівця орієнтуватися в законодавстві та механізмах його реалізації у практиці соціальної роботи і недостатнім використанням в університетській освіті компетентнісного підходу, необхідного для визначення сутнісно-змістовної характеристики дефініції „соціально-правова компетентність”, виявлення сутності, змісту і специфіки процесу формування соціально-правової компетентності майбутнього соціального працівника.

Отже, теоретико-методологічне та методичне вирішення проблеми формування соціально-правової компетентності майбутнього соціального працівника, яка передбачає активне включення студентів у процеси власного професіогенезу, залишається відкритим. Об'єктивною необхідністю є потреба у створенні системи підготовки майбутніх соціальних працівників, у якій би поєднувалися традиційні підходи до процесу навчання та педагогічні інновації для реалізації активної навчально-пізнавальної діяльності студентів і міжособистісної взаємодії, що стане основою формування їх соціально-правової компетентності.

Актуальність висунутих проблем, їх недостатня теоретична і методична розробленість, а також необхідність усунення зазначених протирічч зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **„Теорія та практика формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова і є складовою комплексної проблеми „Психолого-педагогічні засади професійної підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності”; а також у межах комплексної теми „Професійна підготовка соціальних педагогів та соціальних працівників в умовах модернізації вищої освіти на засадах компетентнісного підходу” кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 10 від 28.01.2016 р.), та заочною Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 23.02.2016 р.).

Об'єкт дослідження – процес формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти.

Предмет дослідження – педагогічна система формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти.

Мета дослідження полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці педагогічної системи формування соціально-правової компетентності студентів-майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти.

Концепція дослідження. Основні концептуальні підходи дослідження узгоджуються із сучасними положеннями про теорію та практику соціальної роботи, мета якої полягає у регулюванні правових і економічних відносин людини із соціумом, наданні їй допомоги та підтримки у вирішенні проблем, у гідному самоствердженні й забезпеченні повноцінного життя. Базовими парадигмами соціальної роботи є розгляд цього феномена як науки, як комплексної навчальної дисципліни, як інструменту реалізації соціальної політики та професійної діяльності, до якої необхідно готувати майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти.

Педагогічна концепція професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у закладах вищої освіти базується на трьох концептах (методологічному, теоретично-змістовому і технологічному), передбачає оптимізацію процесу навчання студентів з урахуванням специфіки їхньої майбутньої діяльності та відображає теоретико-методичні засади підготовки фахівців соціальної роботи у закладах вищої освіти.

Реалізація концепції дослідження формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в університетській освіті потребує моделювання змістовного та технологічного забезпечення професійної підготовки, урахування організаційно-методичних умов освітнього процесу, факторів впливу університетського освітнього середовища та соціуму, базування на компонентах та показниках соціально-правової компетентності студентів.

Концептуальною основою моделювання процесу формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників виступають положення системного, діяльнісного, контекстного, особистісно-орієнтованого, технологічного, компетентнісного підходів. Авторська модель педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників успішно функціонуватиме за умови високоякісної підготовки студента до професійної діяльності, на різних етапах якої формуються та удосконалюються соціально-правові компетенції. Це передбачає відповідне наповнення і структурування змісту теоретичної та практичної підготовки майбутніх соціальних працівників, системне бачення цілісного процесу та результату формування соціально-правової

компетентності. Підготовка майбутніх соціальних працівників до соціально-правової діяльності як цілісна система будується на основі положень щодо єдності загального, особливого й індивідуального. Як загальне вона є складовою педагогічної підготовки соціального працівника у закладі вищої освіти; як особливе відображає специфіку, зумовлену особливостями соціально-правової діяльності й підготовки до неї; як індивідуальне розкриває залежність підготовки від сформованих соціально-правових компетенцій у майбутніх соціальних працівників.

Дослідження базується на врахуванні філософсько-педагогічних положень щодо неперервності і наступності у підготовці фахівців нової генерації в умовах інтегративних процесів розвитку соціальної сфери; врахуванні світових тенденцій, прогресивних ідей зарубіжного досвіду, а також вітчизняних традицій, етнонаціональних особливостей різних груп та категорій населення, перспектив суспільного та соціально-економічного розвитку України.

Основні положення концепції знаходять своє відображення у загальній гіпотезі дослідження.

Загальна гіпотеза дослідження передбачає, що процес формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти буде ефективним за умови його наукового обґрунтування, теоретичної й методичної розробки та упровадження як педагогічної системи.

Загальна гіпотеза конкретизується через часткові гіпотези, які репрезентують компоненти педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти:

- *цільовий*, що передбачатиме визначення мети, завдань принципів та результату педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників;

- *змістовний*, що передбачатиме визначення напрямів корекції змісту формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників шляхом використання соціально-правового потенціалу нормативних та вибіркових навчальних дисциплін, практик, науково-дослідної та соціально-виховної діяльності студентів;

- *процесуальний*, що спрямовуватиметься на розробку дидактичного забезпечення педагогічного процесу через реалізацію, інтерпретацію та модернізацію активних та інтерактивних форм і методів, а також розробку авторських форм, методичних прийомів та методів навчання з урахуванням специфіки процесу підготовки майбутніх соціальних працівників у контексті формування їх соціально-правової компетентності;

- *об'єкт-суб'єктний*, що розкриватиме структуру об'єкт-суб'єктної взаємодії студента й викладача як об'єкта та суб'єкта педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників, конкретизуючи вимоги до викладача як суб'єкта та подаючи психолого-педагогічний портрет особистості майбутнього соціального працівника як об'єкта освітнього процесу ЗВО;

- *соціально-середовищний*, що передбачатиме організацію спеціального освітнього середовища в межах програми підготовки майбутніх соціальних

працівників, основними складовими якого є організаційно-педагогічне забезпечення, просторово-предметна організація, соціальна взаємодія.

Мета та гіпотеза дослідження зумовили необхідність вирішення наступних завдань:

1. Здійснити аналіз стану наукової розробленості проблеми формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників.

2. Обґрунтувати методологічні засади організації процесу формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти.

3. Розкрити сутність і зміст соціально-правової компетентності, окреслити її місце у структурі професійної компетентності соціального працівника.

4. Визначити структурно-компонентний склад соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників і представити його характеристику.

5. Розробити та науково обґрунтувати модель педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти.

6. Розробити критерії, визначити їх показники та виявити рівні формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників.

7. Упровадити педагогічну систему формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти та експериментально перевірити її ефективність.

Методологічною основою дослідження виступають:

– системний підхід, що дозволяє дослідити процес формування соціально-правової компетентності студентів як відкриту систему, що розвивається (Б. Ананьєв, В. Афанасьєв, І. Блауберг, А. Брушлінський, Л. Виготський, Т. Ільїна, В. Краєвський, С. Рубінштейн, В. Шадриков та ін.);

– діяльнісний підхід до аналізу, проектування та організації процесу професійної підготовки фахівців соціальної роботи, що сприяє забезпеченню практичної спрямованості цього процесу (О. Леонт'єв, І. Підласий, М. Скаткін);

– особистісно-орієнтований підхід, що передбачає формування особистості майбутнього фахівця як професіонала через організацію різних видів діяльності у процесі підготовки та реалізацію суб'єктної позиції студента (В. Беліков, Є. Бондарєвська, В. Бочарова, В. Шадриков, І. Якиманська та ін.);

– контекстний підхід, що передбачає здійснення процесу підготовки студентів в контексті їх майбутньої професійної діяльності за допомогою відтворення у формах і методах навчальної діяльності реальних виробничих зв'язків, вирішення конкретних професійних завдань (А. Вербицький, М. Ільязова, А. Федорова та ін.);

– технологічний підхід, який надає змогу здійснювати багатоваріантне моделювання, проектування і конструювання рішень освітніх ситуацій і задач в процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників (А. Алексюк, В. Беспалько, В. Бондар, Р. Вайнола, І. Зверєва, І. Зимняя, Т. Ільїна, І. Підласий, А. Капська, О. Карпенко, Т. Лаврикова, Л. Фрідман та ін.);

– компетентнісний підхід у професійній освіті, що забезпечує ціннісно-результативну спрямованість професійної підготовки фахівця, дозволяючи змодельовати цілі і результати освітнього процесу як норми його якості, відобразити результати формування соціально-правової компетентності у цілісному вигляді як систему компетенцій випускника, що виступатимуть показниками готовності до здійснення ним професійної діяльності (О. Акулова, В. Болотова, М. Вернадський, В. Козирев, Г. Селевко, А. Хуторської та ін.).

Методологічні засади вивчення проблеми формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти відображають взаємодію, взаємозв'язок і взаємозумовленість соціальних і педагогічних явищ та процесів, що ґрунтуються на наступних методологічних принципах: науковості, об'єктивності, природовідповідності, історизму, системності, єдності свідомості та діяльності, розкриття сутності і вирішення суперечностей на основі діалогічної взаємодії з використанням пізнавальних засобів процесу методологування (аналізу та синтезу, абстрагування і конкретизації, диференціації та інтеграції, ідеалізації й узагальнення, ототожнення і сепарування, порівняння, умовиведення, використання категоріально-понятійного апарату як засобу мисленнєвої діяльності).

Теоретичну основу дослідження становлять положення, що ґрунтуються на: засадах філософії освіти і методології педагогічних досліджень (В. Андрущенко, І. Бех, В. Гершунський, І. Зязюн, В. Кремень та ін.); теорії педагогічних систем (В. Беспалько, О. Глузман, В. Шадриков та ін.); теорії педагогічного процесу вищої школи (С. Архангельський, А. Алексюк, В. Бондар, В. Кушнір, В. Сластьонін та ін.); підходах до якісного функціонування системи вищої освіти (С. Калашнікова, В. Луговий, А. Новіков, М. Поташник, О. Слюсаренко, Ж. Таланова та ін.); теорії компетентнісного підходу в освіті, теоретичних обґрунтуваннях сутності понять „компетентність”, „компетенція”, „професійна компетентність” (В. Байденко, О. Локшина, О. Овчарук, С. Омельченко, О. Пометун, О. Савченко, І. Тараненко, С. Трубачева, В. Шадриков, А. Хуторської та ін.); особливостях, напрямках і структурі професійної підготовки фахівців соціальної роботи (Т. Алексеєнко, Д. Анастас, С. Архипова, С. Белічева, В. Бочарова, І. Грига, О. Карпенко, І. Козубовська, І. Мельничук, І. Мигович, В. Поліщук, Г. Попович, С. Харченко та ін.); теоретичних основах формування соціально-правової компетентності фахівців соціальної сфери (Р. Альберт, К. Белл, С. Брайє, Д. С. Бредвей, Н. Валєєва, С. Вернон, Т. Волох, М. Горбушина, М. Губанов, С. Гурін, М. Іралін, О. Караман, Я. Кічук, І. Ковчина, А. Коротун, С. Кожевніков, Р. Медден, Ж. Петрочко, М. Престон-Шут, Е. Райхерт, К. Русских, Г. Садрісламов, А. Сафіна, Г. Хасанова та ін.).

Методи дослідження. Для досягнення мети, вирішення поставлених завдань і перевірки гіпотези дослідження на різних етапах наукового пошуку було використано комплекс методів дослідження:

а) *теоретичні*, спрямовані на здобуття об'єктивних даних та висновків щодо специфіки предмета дослідження, – історичний, функціональний та структурний аналіз процесу формування соціально-правової компетентності майбутніх

соціальних працівників; якісний та кількісний аналіз експериментальних даних; екстраполяція та узагальнення даних з проблеми дослідження, одержаних у процесі вивчення філософської, психологічної, соціологічної, педагогічної наукової літератури; систематизація, класифікація складу соціально-правових компетенцій, прогнозування їх застосування у професійній діяльності соціального працівника; системне структурування та теоретичне моделювання цілісного процесу формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти;

б) *емпіричні*, зорієнтовані на безпосереднє вивчення досліджуваних явищ, – структуроване спостереження за освітнім процесом у закладах вищої освіти; бесіди зі студентами, з викладачами, фахівцями соціальної сфери, клієнтами соціальних служб, закладів; анкетування, опитування, тестування студентів-майбутніх соціальних працівників, працівників соціальних служб, закладів та установ; узагальнення практики соціально-правового захисту та педагогічного досвіду викладачів; самоаналіз, самоспостереження для діагностування рівнів сформованості соціально-правової компетентності та встановлення динаміки відповідних змін;

в) *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний і контрольний етапи), що проводиться для перевірки ефективності моделі педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти;

г) *методи математичної статистики* з обчисленням і визначенням t-критерію Стьюдента для обробки отриманих результатів, аналізу та перевірки гіпотез і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами та процесами.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в тому що:

- *вперше*:

розроблено авторську педагогічну систему формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти, яка містить п'ять компонентів (цільовий, змістовий, процесуальний, об'єкт-суб'єктний, соціально-середовищний) і передбачає поетапне упровадження (мотиваційно-інформаційний, пізнавально-технологічний та практично-функціональний етапи) та експериментально перевірено її ефективність;

розкрито теоретичні засади формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти шляхом наукового обґрунтування і характеристики сутності та змісту соціально-правової компетентності у контексті професійної підготовки студентів-майбутніх соціальних працівників;

теоретично обґрунтовано та охарактеризовано поняття „соціально-правова компетентність соціального працівника”, визначено структуру соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників, що містить охоронно-захисні, координаційні, контрольні-наглядові, профілактичні, інформативно-просвітницькі, правовиховні компетенції та розглядається як взаємозв'язок мотиваційно-ціннісного, когнітивного, функціонально-діяльнісного та рефлексивно-оціночного компонентів;

розроблено концепцію дослідження, сукупність положень якої характеризує теоретичні та методичні засади формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти як педагогічну систему, методологічним підґрунтям якої є системний, діяльнісний, контекстний, особистісно-орієнтований, технологічний та компетентнісний підходи, і яка спрямована на формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників та передбачає використання потенціалу університетського освітнього простору для поступального і неперервного розвитку соціально-правових компетенцій студентів, забезпечуючи досягнення ними необхідного рівня сформованості соціально-правової компетентності;

- *удосконалено*: зміст освітніх програм підготовки майбутніх соціальних працівників на основі положень кредитно-трансферної системи; методи та організаційні форми освітнього процесу в університеті, що сприяють формуванню соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників;

- *набули подальшого розвитку*: наукові положення теорії й методик професійної підготовки фахівців соціальної сфери; наукові уявлення про сутність, структуру, критеріальні та рівневі ознаки сформованості соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників; питання соціально-правового захисту як напряду соціальної роботи; питання теорії і методики соціально-правової підготовки студентів.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в:

– доведенні ефективності розробленої педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти та можливості її упровадження в освітній процес закладів вищої освіти;

– удосконаленні освітніх програм спеціальності „Соціальна робота”;

– упровадженні спеціалізацій/сертифікатних програм „Соціально-правовий захист”, „Соціально-правовий захист дітей та молоді”;

– розробці навчально-методичних комплексів навчальних дисциплін „Правові основи соціальної роботи”, „Основи соціально-правового захисту”, „Міжнародний механізм захисту особистості”, „Соціально-педагогічний захист у кримінальному процесі”, „Конкретний випадок соціально-правового захисту” та ін.;

– виробленні рекомендацій з організації та проведення практики студентів спеціальності „Соціальна робота” з урахуванням соціально-правового компонента;

– підготовці та апробації методичних матеріалів з проблеми дослідження щодо організації виховної роботи та проектної діяльності студентів-майбутніх соціальних працівників.

Науково-методичне забезпечення процесу формування соціально-правової компетентності студентів як важливий компонент підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти відображено у монографії „Формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників”; навчальних та навчально-методичних посібниках для студентів закладів вищої освіти: „Соціально-правовий захист дітей та молоді”, „Основи соціально-правового захисту особистості”, „Нормативне забезпечення діяльності

закладів соціальної сфери”, „Телефон Довіри” як спеціалізована соціальна служба”, „Проблеми соціалізації молоді”; „Практикум із самовиховання”, „Соціальний педагог: професія чи покликання”; методичних рекомендаціях та матеріалах для набуття студентами необхідних соціально-правових компетенцій: „Розвиток колективної толерантності та згуртованості засобами групової консультативної роботи”, „Основи профорієнтаційної роботи”.

Зазначені матеріали можуть бути використані у системі підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти: у процесі викладання нормативних та варіативних дисциплін і спецкурсів соціально-правового спрямування, у підготовці студентами кваліфікаційних (бакалаврських, дипломних та магістерських) робіт тощо.

Результати дисертаційної роботи **впроваджено** у практику роботи Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка № 07-10/1273 від 29.08.2018 р.), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 01-16/844 від 22.06.2018 р.), Державного закладу „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка” (довідка № 1/437 від 03.04.2018 р.), Херсонського державного університету (довідка № 07-31/448 від 22.03.2018 р.), Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (довідка № 1037 від 25.04.2018 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 609 від 12.06.2018 р.), Державної вищої професійної школи в м. Хелм, Польща (довідка від 19.03.2018 р.).

Особистий внесок здобувача в роботах, опублікованих у співавторстві, полягає у: характеристиці нормативного забезпечення діяльності соціальних гуртожитків в Україні у розділі колективної монографії [3]; аналізі особливостей соціально-виховної роботи в службі пробації та адаптації методики визначення проблем та потреб клієнтів у статті [23]; розкритті особливостей соціально-правового консультування у мережі інтернет у статті [34]; дослідженні умов реалізації права дитини на сім'ю в роботі СОС-дитячого містечка у статтях [44-45]; висвітленні міжнародних механізмів захисту прав дітей та молоді, особливостей захисту прав різних категорій дітей та молоді у посібнику [48]; розробці методик розвитку особистісних якостей студентів важливих для формування соціально-правової компетентності у працях [50; 55]; представленні історичних та сучасних аспектів функціонування „Телефону довіри”, висвітленні потенціалу спеціалізованої соціальної служби у захисті прав клієнтів у посібнику [52]; характеристиці охоронно-захисного напрямку діяльності соціального педагога, методичних порадах щодо вивчення забезпечення прав дитини у школі, щодо виявлення ознак порушення прав учнів вдома: насилля над дітьми у посібнику [54]; характеристиці нормативних документів з прав різних категорій молоді у посібнику [57]; аналізі нормативних засад та діагностичного інструментарію у профорієнтаційній роботі соціального педагога у матеріалах [53]; розробці соціально-правової тематики та вимог до написання курсових робіт у публікації [56].

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки роботи обговорювалися й отримали позитивну оцінку на засіданнях кафедри соціальної педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,

кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Ніжинського державного університету імені М. Гоголя, щорічних звітних конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Ніжинського державного університету імені М. Гоголя (2012-2018 рр.).

Основні положення дисертації представлено в доповідях на наукових, науково-практичних і науково-методичних конференціях різного рівня:

Міжнародних – „Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності” (Ніжин, 2009), „Высшее образование XXI века” (Санкт-Петербург, 2010), „Соціально-правові засади захисту дітей” (Кременець, 2011), „Молодіжна політика: проблеми та перспективи” (Дрогобич, 2011), „Наука та прогрес” (Київ, 2012), „Соціальна політика: концепції, технології, перспективи” (Київ, 2012), „Проблеми соціалізації та ресоціалізації особистості” (Луцьк, 2013), „Професійна підготовка студентів соціально-педагогічної сфери – освітня складова суспільного розвитку” (Київ, 2014), „Соціальна робота в контексті соціокультурних змін” (Київ, 2016), „Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери” (Ніжин, 2016), „Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти” (Рубіжне, 2016), „Pedagogika. Badania podstawowe i stosowane: wyzwania i wyniki” (Zakopane, 2016), „Інноваційні наукові дослідження: теорія, методологія, практика” (Київ, 2017), „Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій” (Суми, 2017), „Актуальні дослідження в соціальній сфері” (Одеса, 2017); „Педагогічна освіта на зламі століть: досвід минулого-погляд у майбутнє” (Ніжин, 2017); „Актуальні проблеми молоді в сучасних соціально-економічних умовах” (Житомир, 2018); „Соціальне виховання: від традицій до сучасності” (Київ, 2018); „Гендерні студії: навчання, дослідження та практика” (Київ, 2018); „Prawa dziecka w przestrzeni edukacyjnej i społecznej” (Chełm, 2018);

Всеукраїнських – „Придніпровські соціально-гуманітарні читання” (Кіровоград, 2012), „Сучасна сім'я та соціальні інституції: шляхи партнерської взаємодії” (Київ, 2012), „Інформаційні технології у професійній діяльності” (Рівне, 2015, 2016), „Перші соціально-педагогічні читання імені І. Д. Зверевої” (Київ, 2015), „Сьомі Сіверянські соціально-психологічні читання” (Чернігів, 2016); „Соціальне становлення особистості в умовах суспільних трансформацій: наукові підходи та сучасні практики” (Київ, 2017); „Особливості формування соціально активної та професійно зорієнтованої особистості в закладах освіти” (Ніжин, 2018); „Соціальна робота: виклики сьогодення” (Тернопіль, 2018);

регіональних – „Проблеми підтримки та соціального захисту молоді в Україні” (Ніжин, 2009).

Матеріали дослідження також пройшли апробацію під час організації та проведення семінарів, круглих столів різного рівня для науковців, представників адміністрації, соціальних служб, правоохоронних органів, соціальних і освітніх закладів та установ: „Взаємодія кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи та соціально-педагогічних закладів Ніжина у фаховій підготовці соціальних

педагогів” (Ніжин, 2011), „Науково обґрунтована профілактика наркоманії, ВІЛ/СНІДу та злочинності серед дітей” (Ніжин, 2015), „Сучасні тенденції реформування опікунства й виховання у роботі з дитиною та її сім’єю: досвід України та Польщі” (Ніжин, 2015), „Дитина у сучасному світі: проблеми, перспективи і досвід соціального примирення” (Ніжин, 2016); „Ви маєте право на захист і допомогу” (Ніжин, 2016); „Сучасна модель сім’ї: роль батька у житті дитини” (Ніжин, 2016); „Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери” (Ніжин, 2016); „Як допомогти дитині у її складних життєвих обставинах” (Ніжин, 2016); „Підвищення обізнаності батьків щодо прав дітей та молоді з інвалідністю” (Ніжин, 2017); „Актуальні питання соціально-правового захисту дітей та молоді з інвалідністю” (Ніжин-Носівка, 2017); „Актуальні соціальні та освітні проблеми у сучасній Польщі та Україні: шляхи їх вирішення” (Ніжин, 2017); „Професійне становлення фахівців соціальної сфери: досягнення і перспективи” (Ніжин, 2017); „Комунікативна компетентність майбутніх фахівців соціальної сфери” (Ніжин, 2018); „Nowoczesny portret społecznej profesjonalności” (Хелм-Ніжин, 2018). Автор дослідження був також ініціатором та організатором серії науково-практичних конференцій „Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення” (м. Ніжин, факультетська, 2015; всеукраїнська, 2016; міжнародні, 2017, 2018), які були включені до програми експериментальної роботи.

Кандидатська дисертація на тему „Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями” була захищена у 2008 році у спеціалізованій раді із захисту дисертацій К 26.053.09 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використовувались.

Публікації. Основні наукові положення дисертаційної роботи висвітлено в 57 публікаціях (із них 44 – одноосібні), зокрема: 1 монографії, 4 розділах у колективних монографіях, 23 статтях у наукових фахових виданнях України та інших держав (з яких 14 – у фахових виданнях України, 5 – у періодичних закордонних виданнях, 4 – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз), 19 статтях та тезах доповідей у інших виданнях; 10 навчальних і навчально-методичних посібниках.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (609 найменувань, з них 51 – іноземною мовою), 17 додатків на 118 сторінках. Робота містить 15 таблиць і 23 рисунки. Загальний обсяг дисертації становить 585 сторінок, із них основного тексту – 371 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність, значущість і стан розроблення обраної теми; визначено об’єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, його методологічні та теоретичні засади; представлено концепцію та гіпотезу дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення дисертаційної роботи; охарактеризовано особистий внесок здобувача, наведено відомості про

апробацію та впровадження одержаних результатів; подано інформацію про структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі – „**Теоретико-методологічні основи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників**” – на основі системного та комплексного вивчення наукової літератури, розгляду різних концепцій, підходів, поглядів які склалися в теорії та практиці соціальної роботи та професійної освіти представлено теоретико-методологічний аналіз проблеми формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти, який охоплює висвітлення генезису наукових підходів до даної проблеми, визначення методологічних засад організації процесу формування соціально-правової компетентності особистості, обґрунтування особливостей та переваг компетентнісного підходу як основи нової парадигми університетської освіти.

Ретроспективний аналіз зарубіжної та вітчизняної наукової літератури, історичних та нормативних джерел дозволив виділити *основні етапи* становлення і вирішення проблеми формування соціально-правової компетентності соціальних працівників в історії наукової думки. За основний критерій при цьому слугувала кардинальна зміна або превалювання одного з підходів до постаті соціального працівника як суб'єкта соціально-правової діяльності та відповідна зміна акцентів у його професійній підготовці на кожному з етапів. На *першому етапі* (до сер. ХІХ ст.) формуються передумови наукового осмислення проблеми формування соціально-правової компетентності (поширення ідей захисту прав та інтересів людини, законодавче закріплення соціальних прав, формування потреби у професійній підготовці соціальних працівників). На *другому етапі* (кін. ХІХ ст. – пер. пол. ХХ ст.) з початком професійної підготовки соціальних працівників домінує просвітницько-захисний підхід (Д. С. Бредвей, Б. Рейнольдс, М. Річмонд, Ч. Скоттланд та ін.), за якого зміст соціально-правової підготовки спрямовується на здатність фахівця використовувати нормативно-правовий інструментарій для вирішення проблем клієнта, здійснювати просвітницьку діяльність щодо норм чинного законодавства у сфері соціальних послуг та соціального забезпечення. На *третьому етапі*, який охоплює др. пол. ХХ ст., поширюється правоохоронний підхід (Р. Альберт, К. Болл, С. Вернон, Ч. Гроссер, Р. Медден, Г. Садрісламов, Р. Харріс та ін.), який зумовлений поширенням моделі соціального працівника як представника і захисника прав клієнта і характеризується запровадженням цілеспрямованої підготовки майбутніх фахівців до забезпечення і захисту прав людини в соціальній роботі. *Четвертий етап* (кін. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) пов'язаний з утвердженням суб'єктно-законотворчого підходу (С. Брайє, М. Престон-Шут, Е. Райхерт, Дж.Н. Тернер, Л. Форман, С. Чарльзворт та ін.), у межах якого робиться акцент на підготовці соціального працівника як активного суб'єкта соціальної політики, здатного впливати на її формування та законодавче забезпечення.

Сучасні наукові дослідження підтверджують актуальність проблеми формування соціально-правової компетентності фахівця та характеризуються різновекторністю поглядів на сутність та зміст соціально-правової підготовки майбутніх соціальних працівників, розглядаючи її у таких поняттях як: „формування

компетентності в організації соціально-правової підтримки молоді” (М. Губанов), „формування правової компетентності” (М. Горбушина, Я. Кічук, А. Коротун, А. Молчанова), „формування правосвідомості” (В. Зайцев), „підготовка соціального працівника до правової просвіти населення” (А. Полханов), „формування правової культури” (Н. Гарашкін), „формування умінь соціально-правового консультування” (А. Сафіна), „підготовка до соціально-правового захисту” (І. Ковчина, Ж. Петрочко, О. Шульга) та ін. Означені поняття підтверджують необхідність узагальнення науково-теоретичних напрацювань з даної проблеми та вироблення єдиного підходу з обґрунтуванням та охарактеризуванням поняття „соціально-правова компетентність соціального працівника” у контексті професійної підготовки, що включає аналіз комплексу знань, умінь, навичок та професійно-особистісного потенціалу.

Обґрунтування методологічних засад організації процесу формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників здійснено через характеристику сучасної інтегральної освітньої парадигми, що відповідає вимогам глобалізованого суспільства та через аналіз основних методологічних підходів (системного, діяльнісного, контекстного, особистісно-орієнтованого, технологічного, компетентнісного), що передбачають встановлення загальних педагогічних закономірностей як підґрунтя наукового пошуку, встановлення світоглядних позицій.

Аналіз вказаних підходів дозволяє спрогнозувати результати процесу формування соціально-правової компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери; здійснити пошуки оптимальних шляхів забезпечення високого рівня готовності студентів до професійної діяльності у соціальній сфері. Це можливо при інтеграції концептуальних ідей окреслених методологічних підходів: розгляду процесу формування соціально-правової компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери як системи з урахуванням усіх чинників, що діють на це явище (*системний підхід*); моделювання у навчальному процесі майбутньої професійної діяльності студентів, яка максимально відтворює специфіку соціально-правової складової соціальної роботи і наповнена актуальним змістом відповідно до чинного законодавства (*контекстний підхід*); формування особистості майбутнього фахівця в активній проектно-дослідницькій, навчально-пізнавальній та навчально-професійній діяльності, обстановці підтримки, фасилітації професійно-особистісного зростання та саморозвитку (*особистісно-орієнтований підхід, діяльнісний підхід*); орієнтація ходу навчання на гарантований сукупний освітній продукт і кінцевий результат шляхом поетапного, алгоритмізованого, поступального формування комплексу соціально-правових компетенцій, які в сукупності відображатимуть рівень соціально-правової компетентності випускника (*технологічний підхід, компетентнісний підхід*).

Базовим для аналізу педагогічного процесу, спрямованого на формування соціально-правової компетентності студентів-майбутніх соціальних працівників, оновлення його змісту та орієнтації на інноваційний досвід успішної професійної діяльності у соціально-правовому контексті визначено *компетентнісний підхід*, який дозволяє забезпечити ціннісно-результативну спрямованість професійної

підготовки фахівця і якнайповніше відповідає завданням даного дослідження, виступаючи: *по-перше*, способом високоякісної підготовки майбутніх соціальних працівників, який передбачає не лише оволодіння системою соціально-правових знань та умінь, а й здатністю до їх реалізації у професійній діяльності; *по-друге*, орієнтиром для визначення пріоритетних напрямів, перспективних ліній та інваріантних складових в організації процесу формування соціально-правової компетентності студентів-майбутніх соціальних працівників; *по-третє*, методологічним регулятивом побудови та упровадження в університетській освіті моделі педагогічної системи формування соціально-правової компетентності студентів-майбутніх соціальних працівників; *по-четверте*, теоретичною основою критеріальної бази для оцінки ефективності та результативності експериментальної роботи.

У другому розділі – **„Соціально-правова компетентність як предмет наукового дослідження”** – обґрунтовано сутність, зміст і структуру соціально-правової компетентності соціального працівника шляхом визначення наукового статусу поняття „соціально-правова компетентність” у структурі компетентності особистості; аналізу змісту соціально-правової діяльності соціального працівника в умовах трансформації українського суспільства; виділення та характеристики структурних компонентів соціально-правової компетентності.

Дослідження соціально-правової компетентності як інтегрованого наукового поняття зумовило здійснення категоріально-понятійного аналізу його базових складових – „соціальної компетентності” (М. Докторович, Ю. Ємельянов, І. Зарубінська, Є. Мельник О. Холостова, та ін.) та „правової компетентності” (М. Горбушина, В. Загрева, Я. Кічук, Н. Ковалевська, А. Коротун, М. Томчук, А. Якименко та ін.) і обґрунтування специфіки та потреби введення даного поняття до широкого наукового обігу. При цьому соціально-правова компетентність має трактуватися як у широкому (особистісному), так і у вузькому (професійному) значеннях.

На *особистісному рівні* соціально-правова компетентність формується протягом всього життя людини і реалізується у її взаємовідносинах із соціумом, забезпечуючи ефективність її взаємодії з соціальним середовищем, успішну самореалізацію та соціалізацію в сучасних умовах, реалізацію прав у процесі життєдіяльності, захищеність особистості, набуття соціально-правового досвіду.

На *професійному рівні* соціально-правова компетентність формується у процесі професійної підготовки фахівців і сприяє компетентному розв’язанню соціально-правових задач. У цьому значенні соціально-правова компетентність розглядається як складова професійної компетентності фахівця, яка цілеспрямовано формується у процесі навчальної та набувається у процесі професійної діяльності і сприяє успішному виконанню ним професійних задач.

Охарактеризовано різні наукові підходи щодо професійної компетентності особистості (Б. Гершунський, О. Дівненко, О. Дубасенюк, Е. Зеєр, І. Зимня, Л. Колбасова, А. Хуторської та ін.); проаналізовано *педагогічні* (Т. Волох, Н. Ковалевська, С. Кузнецов та ін.), *соціально-педагогічні* (Я. Кічук, І. Ковчина, А. Коротун, А. Молчанова, Ж. Петрочко) та власне *дослідження з соціальної роботи*

(Н. Валєєва, Т. Волох, М. Іралін, Г. Хасанова) відносно розуміння феномена соціально-правової компетентності. Виокремлені основні семантичні концепти поняття „соціально-правова компетентність соціального працівника” дозволили виробити власний підхід до його трактування, який враховує і наукові напрацювання у цій сфері, і специфіку сучасної практики соціальної роботи, і актуальні проблеми у сфері соціально-правового захисту.

Отже, *соціально-правова компетентність соціального працівника* визначена нами як: комплексно-особистісне утворення на основі інтеграції соціально-правових знань, умінь, навичок, особистісних якостей та ціннісного ставлення до права, які в своїй сукупності забезпечують успішність виконання професійних задач правовими засобами, що виявляється в орієнтації та активності фахівця в соціально-правовому просторі, усвідомленні ціннісного впливу права на клієнтів, здатності ефективно здійснювати правозахисну і правореалізаційну діяльність у соціальній сфері.

Більш чітке представлення структури та змісту соціально-правової компетентності соціального працівника можливе лише на основі аналізу професіограми сучасного соціального працівника в контексті виконання ним соціально-правових функцій з урахуванням багатовекторності професійної діяльності соціального працівника, тих її компонентів, в яких має застосування соціально-правова компетентність фахівця: організаційно-управлінський, превентивний, правовиховний, консультативний, правозахисний.

Структурний аналіз соціально-правової компетентності було здійснено на основі вивчення теорії, практики соціальної роботи в Україні, досвіду роботи соціальних працівників та інших фахівців соціальної сфери, причетних до проблем соціально-правового захисту. В основу структури покладені виокремлені нами функціональні характеристики соціального працівника у здійсненні соціально-правової діяльності в сучасних умовах трансформації українського суспільства: 1) забезпечення охорони і захисту прав клієнтів у різних інстанціях; 2) забезпечення взаємодії та співробітництва між різними інститутами щодо соціально-правового захисту особистості; 3) здійснення контролю за дотриманням прав особистості на різних рівнях; 4) організація профілактичної діяльності спрямованої на попередження, недопущення порушень прав різних категорій клієнтів; 5) інформативно-просвітницька діяльність щодо правової освіти населення; 6) виховання правової культури у дітей та дорослих в умовах конкретного соціуму.

До того ж, нами було проведено спеціальне опитування соціальних працівників різних служб, закладів та установ щодо рівня їх компетентності у соціально-правовому аспекті, змісту соціально-правового захисту, актуальних проблем та пріоритетів у професійній діяльності. Це дозволило акцентувати увагу на тих соціально-правових компетенціях, які є актуальними і затребуваними у сучасній практиці соціальної роботи. З цією метою нами було розроблено анкету, за допомогою якої було опитано фахівців таких інституцій як: центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей, територіальні центри соціального обслуговування, центри зайнятості, служби пробації, центри соціально-психологічної допомоги, соціальні гуртожитки, будинки-інтернати та ін.

За результатами проведеної роботи нами було складено перелік соціально-правових компетенцій та визначено структуру соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників.

Структура соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників розглядається як єдність і взаємозв'язок наступних *компонентів*:

мотиваційно-ціннісного, який містить мотиви, цілі, ціннісні установки фахівця і передбачає сформованість системи соціально-правових цінностей, що мотивують і мобілізують соціального працівника на діяльність у межах правового поля, викликають потребу в розвитку своєї соціально-правової компетентності і прагнення до особистісного самовдосконалення;

когнітивного, до якого ми відносимо систему знань про правові основи соціальної роботи та соціально-правовий захист особистості, які дозволяють здійснювати соціально-правовий аналіз професійних ситуацій і ефективно їх вирішувати;

функціонально-діяльнісного, який охоплює систему професійних умінь (гностичних, комунікативних, організаційних, проєктивних, технологічних, управлінських та ін.), які розкриваються через сукупність дій і операцій із вирішення соціально-правових задач. При цьому даний компонент опирається на професійно значущі якості особистості (соціально-правова активність, відповідальність, комунікативність, толерантність), що дозволяють успішно реалізовувати професійні функції;

рефлексивно-оціночного, який характеризує здатність фахівця до відстеження цілей, процесу та результатів своєї діяльності, а також до адекватної самооцінки рівня розвитку соціально-правової компетентності на основі самосвідомості й рефлексії, тобто усвідомлення та оцінювання тих внутрішніх змін, які в ньому відбуваються.

Указані компоненти охарактеризовано як у цілому, так і на рівні окремих соціально-правових компетенцій, які в сукупності складають цілісне утворення – соціально-правову компетентність соціального працівника, і до яких ми відносимо:

- охоронно-захисні (здатність вирішувати проблеми клієнта, пов'язані із захистом його прав та інтересів; здатність до компетентного використання нормативно-правових актів; здатність представляти інтереси клієнта та захищати його права у різних інстанціях);

- координаційні (здатність до постійної взаємодії з соціумом для вирішення соціально-правових проблем; здатність до залучення інших фахівців для вирішення проблем клієнта; здатність до формування у клієнтів навичок успішної взаємодії з різними соціальними інституціями; здатність до координаційної діяльності з виявлення осіб, які потребують соціально-правового захисту);

- контролюючі (здатність до збору та аналізу даних щодо соціально-правових проблем у соціумі; здатність досліджувати відповідність нормативним вимогам інфраструктури соціального забезпечення; здатність до реагування на звернення громадян щодо випадків порушень прав людини; здатність до контролю за дотриманням законних прав та інтересів клієнтів);

- профілактичні (здатність до виявлення та усунення причин і умов, які сприяють правопорушенням; здатність до формування у суспільстві певних уявлень і ставлення до правопорушень та правових наслідків протиправної поведінки; здатність до формування у клієнта необхідних соціальних і правових знань та навичок; здатність до організації корекційного та реабілітаційного процесів із дітьми та молоддю групи ризику);

- інформативно-просвітницькі (здатність до надання довідкових послуг клієнту з питань основ законодавства, прав та обов'язків тощо; здатність до здійснення соціально-правового консультування клієнта; здатність до інформаційно-просвітницької діяльності у соціумі);

- правовиховні компетенції (здатність до формування правової свідомості клієнта; здатність до стимулювання соціально-правової активності клієнта; здатність до організації правовиховних заходів із різними групами населення).

Представлені змістовно-структурні характеристики соціально-правової компетентності є підставою та теоретичною основою для наукового обґрунтування і побудови педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти.

У третьому розділі – „**Наукове обґрунтування педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників**” – визначено концептуальні засади використання системного підходу до процесу формування соціально-правової компетентності, здійснено наукове обґрунтування та моделювання педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти, представлено характеристику її компонентів.

Розглядаючи процес формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників як систему, ми опиралися на методологію системного дослідження як провідного напрямку сучасного загальнонаукового пізнання. Саме застосування системного підходу (О. Аверьянов, Б. Ананьев, С. Архангельський, В. Афанасьєв, В. Беспалько, І. Блауберг, А. Брушлінський, В. Загвязинський, Т. Ільїна, В. Краєвський, Н. Кузьміна, С. Рубінштейн, В. Сластьонін, В. Шадриков, Г. Щедровицький, Е. Юдін та ін.) дозволило визначити процес формування соціально-правової компетентності студентів як цілісну систему; сконструювати модель педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти, виявити її складові компоненти, розкрити діалектику їх взаємозв'язку; розкрити обумовлені компонентами внутрішні зв'язки, а також основні умови існування даної системи.

Обґрунтування використання системного підходу до процесу формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти базується на визначених нами основних *концептуальних засадах досліджуваного явища* – вихідних методологічних та науково-теоретичних положеннях, що розкривають актуальність, сутність, зміст, структурні особливості системного розгляду проблеми формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти. *Перше* концептуальне положення ґрунтується на розумінні соціально-правової

компетентності як актуальної, важливої і необхідної складової професійної компетентності соціального працівника, яка має цілеспрямовано і систематично формуватися в процесі підготовки майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти. *Друге* концептуальне положення полягає в тому, що процес формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти слід розглядати як педагогічну систему, у якій усі компоненти взаємопов'язані єдиною метою, злагоджено функціонують та взаємодіють як чіткий механізм. У *третьому* концептуальному положенні вказується, що зміст підготовки майбутніх соціальних працівників має бути наповнений і структурований з урахуванням комплексу соціально-правових компетенцій, які формуються у студентів протягом всього періоду навчання. В основу *четвертого* концептуального положення покладено думку, що цілісність педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти забезпечується поетапним та інтегративним характером її упровадження. *П'яте* концептуальне положення полягає у спрямуванні системи на безперервний розвиток та професійне становлення особистості майбутнього соціального працівника через включення студентів у професійно-спрямовану діяльність, що передбачає перенесення засвоєних соціально-правових компетенцій у практичну площину.

Педагогічну систему формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти визначено як упорядковану за певними ознаками множину взаємопов'язаних структурних компонентів, що гармонійно взаємодіють між собою, утворюючи особливу цілісність, яка спрямована на формування соціально-правової компетентності як комплексно-особистісного утворення майбутніх соціальних працівників. Досліджувана система представлена п'ятьма компонентами: цільовим, змістовим, процесуальним, об'єкт-суб'єктним, соціально-середовищним (рис. 1).

Цільовий компонент обумовлює мету (формування соціально-правової компетентності як комплексно-особистісного утворення у межах професійної компетентності майбутніх соціальних працівників); *завдання* (забезпечення проектування освітнього процесу на формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників; орієнтація студентів на усвідомлення цінності і важливості нормативно-правових основ соціальної роботи, на вироблення професійного інтересу до соціально-правової діяльності та потреби в розвитку соціально-правової компетентності; забезпечення набуття студентами комплексу соціально-правових компетенцій та здатності до їх компетентного використання у професійній діяльності); *принципи* (загальнопедагогічні, пов'язані з особливостями організації освітнього процесу: науковості, системності, наступності, послідовності, оптимального поєднання різних видів та форм діяльності; *спеціальні*, що визначаються соціально-правовою складовою професійної підготовки: функціональності, професійної направленості, зв'язку змісту і форм навчання з соціально-правовою складовою соціальної роботи, міждисциплінарної інтеграції) та *результат* (підвищення рівня сформованості у випускника університету соціально-правової компетентності) педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників.

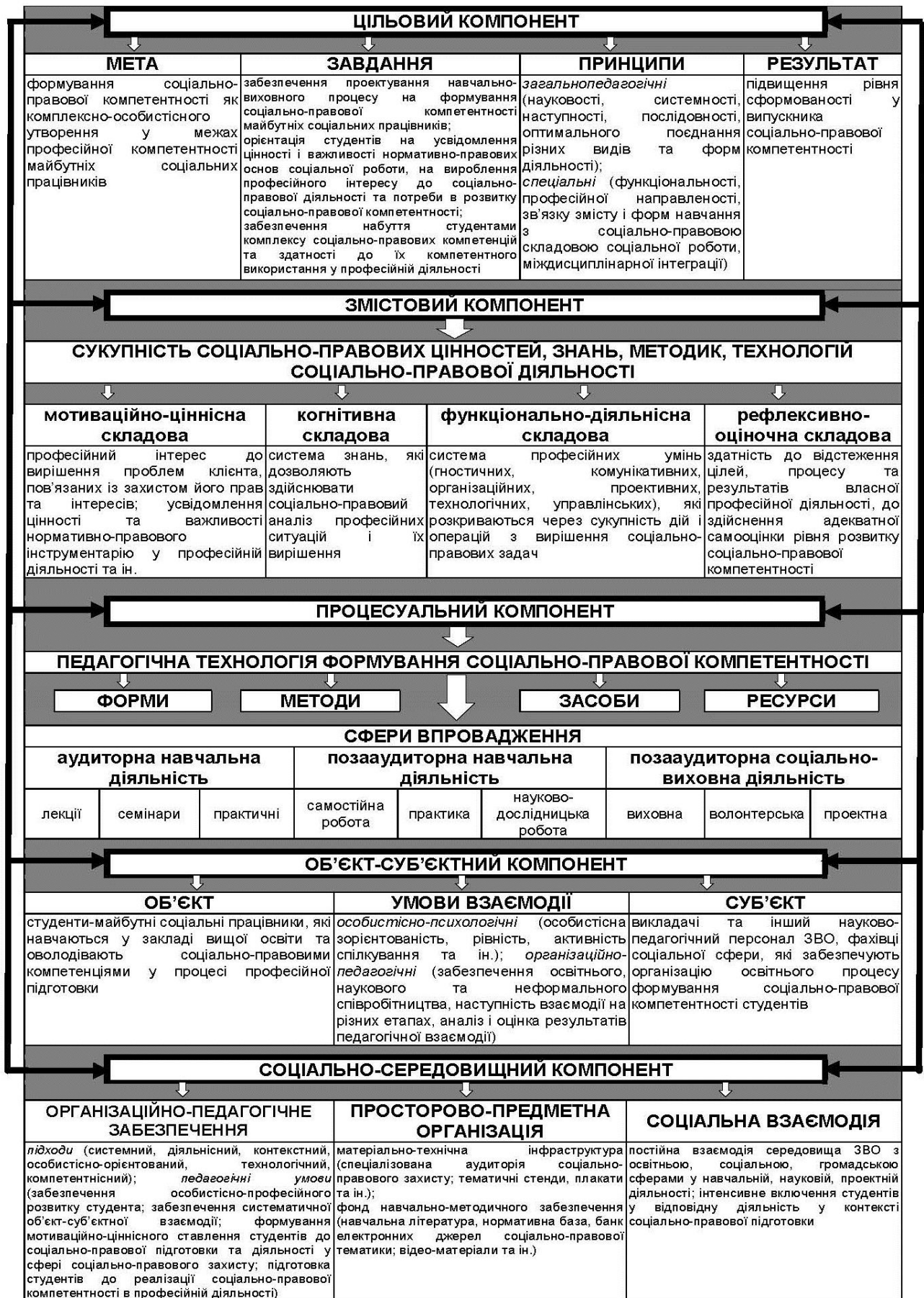

Рис. 1. Педагогічна система формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти

Змістовий компонент системи надав змогу визначити конкретний зміст процесу формування соціально-правової компетентності, який відображений у програмах навчальних дисциплін, практик, завданнях науково-дослідної роботи і може бути охарактеризований у межах наступних напрямів:

мотиваційно-ціннісного (професійний інтерес до вирішення проблем клієнта, пов'язаних із захистом його прав та інтересів; усвідомлення цінності та важливості нормативно-правового інструментарію у професійній діяльності; спрямованість на соціально-правову діяльність; переконання в необхідності постійної перевірки стану дотримання прав та інтересів вразливих категорій населення та притягнення до відповідальності винних);

когнітивного (знання змісту нормативно-правових документів щодо прав клієнтів та гарантій їх захисту, щодо системи соціальних пільг, гарантій, допомог і послуг різним категоріям населення, щодо інфраструктури соціального забезпечення та ін.; орієнтація в специфіці проблем та потреб різних категорій клієнтів, причинах та умовах порушення прав чи прояву делінквентної поведінки; поінформованість про механізми реалізації державної соціальної політики та захисту прав людини; про особливості функціонування різних інститутів соціальної сфери – суб'єктів соціально-правового захисту; знання технологій, форм, методів, прийомів профілактичної/превентивної, корекційно-реабілітаційної, інформаційно-просвітницької, правовиховної роботи з різними клієнтами та цільовими групами);

функціонально-діяльнісного (орієнтація на здатність використовувати отримані знання як у межах окремих соціально-правових компетенцій, так і інтегровані знання соціально-правового спрямування; формування системи професійних умінь, які розкриваються через сукупність дій і операцій з вирішення соціально-правових задач; розвиток професійно значущих якостей особистості, що дозволяють успішно реалізовувати професійні функції);

рефлексивно-оціночного (розвиток здатності здійснювати адекватну самооцінку рівня розвитку соціально-правової компетентності на основі самосвідомості й рефлексії; набуття умінь визначати та аналізувати власну поведінку в ситуаціях професійної взаємодії, в правозахисних ситуаціях у залежності від варіантів їх вирішення; формування здатності аналізувати якість та ефективність професійної діяльності, осмислювати можливість і необхідність інновацій у соціально-правовій діяльності).

У межах *процесуального компонента* обґрунтовано педагогічну технологію формування соціально-правової компетентності як взаємопов'язану сукупність форм, методів, засобів та ресурсів освітнього процесу, об'єднаних єдиною метою, цілями та завданнями, що зорієнтовані на формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти. Сферами упровадження даної технології виступають:

аудиторна навчальна діяльність (передбачає поєднання традиційних та інноваційних форм і методів проведення лекційних, семінарських та практичних занять – дискусія, прес-конференція, „мозковий штурм”, „дерево рішень”, ділова (рольова) гра, метод „займи позицію”, майстер-класи, метод аналізу і діагностики правової ситуації, метод моделювання, тренінг, метод сценаріїв та ін.)

позааудиторна навчальна діяльність (організація самостійної роботи студентів із вивчення та аналізу нормативних документів, розробки інформаційних пам'яток, підготовки «Правового портфоліо»; забезпечення практичної підготовки студентів та науково-дослідницької діяльності соціально-правового спрямування);

позааудиторна соціально-виховна діяльність (залучення студентів до правових заходів: свят, виставок, флешмобів, конкурсів, змагань, відеолекторіїв; до волонтерської допомоги з надання інформаційних, просвітницьких, правових послуг цільовим аудиторіям; до участі, створення та реалізації соціально-правових проектів).

У межах *об'єкт-суб'єктного компонента* здійснено характеристику *об'єкта моделі* (студенти-майбутні соціальні працівники, які навчаються у закладі вищої освіти та оволодівають соціально-правовими компетенціями у процесі професійної підготовки), *суб'єкта моделі* (викладачі та інший науково-педагогічний персонал ЗВО, фахівці соціальної сфери, які забезпечують організацію освітнього процесу формування соціально-правової компетентності студентів) та визначено *умови* їх ефективної взаємодії (*особистісно-психологічні*: особистісна зорієнтованість; рівність психологічних позицій суб'єктів процесу; активність усіх учасників взаємодії, за якої вони здатні виробляти свою стратегію, свідомо удосконалювати себе; проникнення у світ почуттів, переживань, готовність прийняти погляди іншої людини, спілкування за законами взаємної довіри; відхід від суто рольових позицій; *організаційно-педагогічні*: забезпечення освітнього, наукового та неформального співробітництва студентів та викладачів; перехід від індивідуально-спільного до спільно-взаємодійного типу організації навчання; забезпечення наступності взаємодії викладачів та студентів на різних етапах професійної підготовки; аналіз особистості викладача та студента, який є умовою та результатом їх стосунків у освітньому процесі; аналіз і оцінка результатів педагогічної взаємодії, вияв рівня задоволення нею викладачів і студентів та труднощів, що стоять на заваді).

Соціально-середовищний компонент педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти розглянуто як об'єднувальний, інтегруючий для інших компонентів системи, який забезпечує їх цілеспрямовану взаємодію в умовах сформованого професійно-освітнього простору, що має характер розвивального, і містить:

- *організаційно-педагогічне забезпечення*, яке є основою утворення освітнього середовища сприятливого для формування соціально-правової компетентності і базується на *концептуальних підходах* до процесу підготовки студентів (системний, діяльнісний, контекстний, особистісно-орієнтований, технологічний, компетентнісний) та визначених нами *педагогічних умовах*, які сприяють оптимальній організації системи зв'язків між усіма елементами освітнього середовища та зумовлюють формування особистості соціального працівника, здатного виявляти соціально-правову компетентність у професійній діяльності (забезпечення особистісно-професійного розвитку студента; забезпечення систематичної суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача й студента; формування мотиваційно-ціннісного ставлення майбутніх соціальних працівників до соціально-

правової підготовки та діяльності у сфері соціально-правового захисту; підготовка майбутніх соціальних працівників до реалізації соціально-правової компетентності в професійній діяльності);

- *просторово-предметну організацію*, яка передбачає створення матеріально-технічної інфраструктури ЗВО (обладнання спеціалізованої аудиторії соціально-правового захисту; виготовлення тематичних стендів та плакатів тощо); фонду навчально-методичного забезпечення (навчально-методичні комплекси дисциплін соціально-правового спрямування, банк електронних джерел соціально-правової тематики та ін.); умов та можливостей самостійної і практичної підготовки тощо;

- *соціальну взаємодію*, яка визначає характер взаємовідносин учасників освітнього процесу і передбачає різноманітність освітніх траєкторій, партнерство з іншими освітніми та соціальними закладами, установами тощо.

У четвертому розділі – **„Експериментальна робота з формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників”** – описано перебіг та результати експериментальної роботи з упровадження педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників у практику університетської освіти; подано характеристику критеріїв, показників, рівнів сформованості соціально-правової компетентності та діагностичного інструментарію їх визначення; охарактеризовано етапи впровадження педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників; проаналізовано ефективність проведеної експериментальної роботи.

На основі теоретичних положень щодо сутності, структури та особливостей формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти визначено критерії та показники, за якими діагностувався рівень (високий, достатній, середній, низький) сформованості соціально-правової компетентності: *критерій соціально-правової спрямованості* (професійний інтерес до роботи у сфері соціально-правового захисту; усвідомлення цінності та важливості нормативно-правового інструментарію у професійній діяльності; можливість самореалізації в даній сфері соціальної роботи; потреба у оновленні і збагаченні власного досвіду правореалізаційної, правозахисної діяльності; намагання сприяти розв’язанню соціально-правових проблем у соціумі), *критерій соціально-правової інформованості* (загальноправова і професійно-правова грамотність; якість знань у межах визначених соціально-правових компетенцій; вияв інтелектуальної ініціативи у правоосвітньому самовдосконаленні), *критерій соціально-правової активності* (сформованість умінь і навичок у межах визначених соціально-правових компетенцій; здатність планувати і організовувати соціально-правову діяльність; методично-інструментальна готовність до розв’язання різних проблем і ситуацій соціально-правової спрямованості; наявність професійно значущих якостей особистості, що дозволяють успішно реалізовувати професійні функції), *критерій соціально-правової самооцінки* (здатність аналізувати, оцінювати процес і результати власної професійної діяльності у соціально-правовому аспекті; здатність до самооцінки соціально-

правової компетентності; ступінь задоволення самореалізацією у соціально-правовій діяльності; відкритість до інновацій у соціально-правовій сфері).

Діагностичний інструментарій для визначення стану сформованості соціально-правової компетентності студентів, який було відібрано за принципами простоти, доступності у використанні і обробці отриманих емпіричних даних, можливості проведення повторного зрізу, передбачає комплекс методів (анкетування, тестування, інтерв'ю, бесіда, контент-аналіз, метод експертної оцінки, метод самооцінки, метод соціально-правових ситуацій, спостереження за студентами в умовах навчального середовища та ін.) та діагностичних методик (тест-опитувальник Т. Дубовицької для визначення рівня професійної спрямованості студентів; тест Р. Муслумова „Вимір ставлення до права та правових установок студентів”; опитувальник А. Карпова „Методика діагностики рефлексивності”, „Діагностика комунікативних і організаторських схильностей” (КОС-2) В. Федоришина, „Діагностика комунікативної толерантності” В. Бойко, авторська „Анкета самооцінки студента” та ін.).

Проведення *констатувального етапу* експерименту мало на меті з'ясування рівня початкового стану соціально-правової компетентності студентів, який ми визначали у відповідності з виділеними критеріями та показниками. Вибіркову сукупність становили студенти спеціальностей «Соціальна робота», «Соціальна педагогіка», «Соціальна педагогіка; практична психологія» та «Соціальне забезпечення» наборів 2012-2016 років, з яких 205 осіб склали експериментальну групу, а 236 осіб – контрольну групу. Отримані в ході констатувального експерименту дані щодо рівня сформованості соціально-правової компетентності у ЕГ і КГ, які підтверджені статистичним аналізом із використанням t-критерію Стьюдента, є свідченням їх тотожності і за окремими критеріями, і за комплексним критерієм як інтегральним індикатором рівня сформованості соціально-правової компетентності у кожного з респондентів та вказують на превалювання переважно низького та частково середнього рівнів у студентів ЕГ і КГ на момент початку формуального експерименту.

Основу *формуального етапу* експериментальної роботи склала розробка та реалізація програми упровадження педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників, яка обіймала три етапи (мотиваційно-інформаційний, пізнавально-технологічний, практично-функціональний) і в межах якої відбувалося поетапне ускладнення технологій, форм, методів і способів реалізації професійної підготовки студентів; здійснювалася прагматизація (зближення змісту дисциплін зі специфікою майбутньої професійної діяльності, включення соціально-правових компонентів до завдань практики), інтеграція змісту дисциплін циклу професійної підготовки (включення тем, питань правового характеру при вивченні дисциплін) та розробка навчально-методичних комплексів соціально-правових дисциплін; створювались умови для активної участі студентів у науково-дослідній та соціально-виховній діяльності соціально-правового спрямування.

На *першому етапі (мотиваційно-інформаційному)*, який охоплював 1-3 семестри бакалаврської програми, головну увагу приділено організації навчальної

діяльності студентів (аудиторної та позааудиторної) з урахуванням соціально-правової складової у змісті навчальних дисциплін та практик. При цьому основним завданням стало забезпечення інтегративних зв'язків між навчальними дисциплінами, що сприяло закладенню фундаменту для формування цілісної логічно-послідовної системи науково-теоретичних знань, практичних умінь і навичок необхідних соціальному працівнику для набуття соціально-правової компетентності.

До програм навчальних дисциплін „Вступ до спеціальності”, „Історія соціальної роботи”, „Теорія соціальної роботи”, „Практикум із соціальної роботи” було включено окремі модулі/теми, що відображають зміст базового нормативного забезпечення соціальної роботи, сутність та важливість сфери захисту прав особистості, понятійно-термінологічний апарат соціально-правової діяльності. Для більш глибокого пізнання студентами сутності соціально-правової діяльності соціального працівника у межах занять організовувалися зустрічі з фахівцями-практиками соціальних закладів і установ, а також навчальні екскурсії у ці інституції (напр., Ніжинський міський та районний ЦСССДМ, Ніжинські міську та районну служби у справах дітей, Чернігівський обласний соціальний гуртожиток, Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Ніжинської міської ради та ін.). Основи рефлексивно-оціночного компонента закладалися у ході тренінгового курсу „Самопізнання та самовиховання особистості”, до якого було підібрано комплекс вправ на формування установок студентів на самопізнання і саморозвиток; оволодіння навичками практичного самопізнання; розвиток професійної рефлексії, що в подальшому сприяло набуттю студентами здатності до соціально-правового аналізу професійної діяльності та самооцінки соціально-правової компетентності (напр., вправи „Хто я і хто ти?”, „Поділися зі мною”, „Цінності”, „Всі, деякі, ніхто”, „Ефективне сприйняття критики”, „Життєвий шлях”, „Я на твоєму місці”, „Продай свій недолік”, „Дзеркало”, „Мій настрій”, „Чи вмієш ти слухати?” та ін.). У межах навчальної дисципліни „Правові основи соціальної роботи” відбувалось узагальнення і акумулювання вже набутих знань і умінь студентів-першокурсників та поглиблення і систематизація когнітивної і функціонально-діяльнісної складових більшості соціально-правових компетенцій.

Формуванню соціально-правової компетентності у студентів на даному етапі сприяли також:

- виконання завдань соціально-правового змісту у межах ознайомчої та волонтерської практик, що надавало можливість студентам долучитись до інформаційно-просвітницьких та превентивних заходів, які реалізуються соціальними службами, правозахисними організаціями для створення соціально-правового простору у соціумі;

- включення у інформативно-правову та правовиховну роботу студентських волонтерських груп „Форум-театр” (проведення вистав-занять „Подолання складних життєвих ситуацій” для учнів м. Ніжин, для засуджених Прилуцької виховної колонії та ін.) та „Час для нас” (реалізація соціальних програм допомоги цільовим

аудиторіям: благодійна акція „Допоможи ближньому”, просвітницькі заходи, свята, мистецькі зустрічі та ін.);

– участь у правовиховних заходах (квест „Права не дають, їх беруть”, „Що? Де? Коли?”, „Правовий брейн-ринг” та ін.).

Другий етап (пізнавально-технологічний), який охоплював 4-6 семестри бакалаврської програми, спрямовано на поглиблення і систематизацію знань про правові основи соціальної роботи та соціально-правовий захист особистості, розвиток соціально-правових умінь і навичок, формування методично-інструментальної готовності до вирішення соціально-правових задач. Формувальний вплив здійснювався через:

навчальні дисципліни „Методи соціальної роботи”, „Система організації соціальних служб”, „Основи соціально-правового захисту особистості”, які сприяли розвитку когнітивного та функціонально-діяльнісного компонентів і передбачали різні активні методи і прийоми (напр., дискусії на теми „Дієвість права у сучасному соціумі”, „Проблеми та перспективи впровадження інституту соціального омбудсмена в Україні”; складання та розв’язання практичних ситуацій за певним алгоритмом; розробка та апробація сценаріїв: акція у мікрорайоні „День захисту дітей”, виховна година в школі „Чи знаємо ми свої права”, рольова гра „Поводь себе ПРАВильно”, конкурс для різних вікових груп „Знай права!” та ін.);

навчальну практику у Службі у справах дітей, ЦСССДМ, Територіальному центрі, яка дозволила долучитися до реальної практики соціально-правового захисту – набуття досвіду допомоги клієнтам, проведення заходів, організації партнерської взаємодії під керівництвом фахівця, з наступним аналізом власних дій;

систему правовиховних заходів різного рівня („Найрозумніший у соціально-правовому просторі”, „Форум-театр”, „Free to choose”, „Дискусійний клуб”, фестиваль документального кіно про права людини „Docudays UA” та ін.).

Частина студентів, які зайняли активну позицію у набутті соціально-правової компетентності, долучалися до науково-дослідної та проектної роботи соціально-правового спрямування (написання курсових робіт; участь в українсько-польському комплексному дослідженні актуальних соціальних і правових проблем сучасної молоді; організація конкурсу стендових доповідей „Соціально-правовий лікнеп”; долучення до участі у наукових зібраннях різного рівня, в т. ч. організація щорічної конференції „Студентський науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення”, у межах якої влаштовувались тематичні виставки („Захист прав дітей з інвалідністю”, „Права студентської молоді”), майстер-класи („Підвищення обізнаності батьків щодо прав дітей та молоді з інвалідністю”, „Сім’я без насильства – основа гендерної гармонії” та ін.) та окрема наукова секція „Соціально-правовий захист різних категорій населення”.

Заключний, *третій етап (практично-функціональний)*, який охоплював 7-8 семестри бакалаврської програми, головним завданням ставив закріплення набутих студентами окремих соціально-правових компетенцій та їх інтеграцію в цілісну соціально-правову компетентність майбутнього соціального працівника.

Реалізація цього завдання в аудиторній роботі досягалась шляхом опанування студентами модулями та темами соціально-правового спрямування таких

нормативних дисциплін: „Ведення професійних документів”, „Менеджмент соціальної роботи”, „Соціальна робота з різними групами клієнтів”, „Соціальна політика”, „Соціальне забезпечення населення”; шляхом вивчення вибіркових/факультативних дисциплін соціально-правового спрямування: „Соціально-правовий захист вразливих категорій населення”, „Профілактика делінквентної поведінки”, „Міжнародний механізм захисту людини”, „Технології представництва інтересів клієнта”, „Соціальна робота у сфері пробації”, „Конкретний випадок соціально-правового захисту клієнтів” та ін. Програми вказаних дисциплін а також інваріантна складова програми виробничої практики із завданнями соціально-правового характеру забезпечили закріплення і систематизацію соціально-правових знань, вироблення спеціальних умінь і навичок роботи в конкретних інституціях (службі у справах дітей, уповноваженому органі з питань пробації тощо), побудову індивідуальної траєкторії професійного зростання студентів.

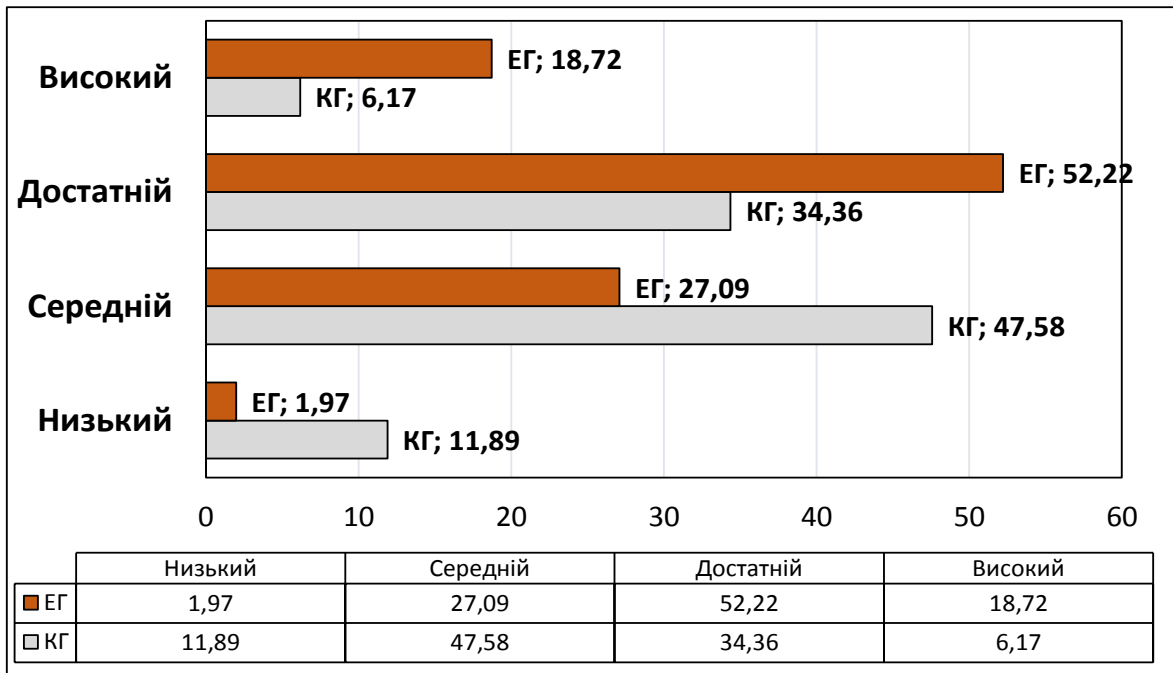
Активна позиція студентів забезпечувалась і їх участю у тренінгових програмах („Як стати успішним”, „Країна Гідності. Вивчення соціальних прав через освіту з прав людини”, „Захист прав дитини як професія” та ін.); у проектній діяльності (проекти „День прав людини”, „Інформ”, „Забави нашого дитинства”, „Молодь для молоді: знай свої права – змінюй життя” та ін.); у науково-дослідній роботі (написання дипломних робіт соціально-правової тематики; діяльність проблемної наукової групи „Наша справа”, учасники якої вивчали теоретичні аспекти соціально-правових проблем, здійснювали дослідження стану місцевої інфраструктури соціальної сфери, громадської та експертної думки тощо; успішний досвід участі у всеукраїнських наукових студентських конкурсах).

З метою з'ясування ефективності упровадження педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти проведено контрольний зріз, результати якого засвідчують позитивні зміни, загальну динаміку рівнів сформованості соціально-правової компетентності студентів. Узагальнення, систематизація та аналіз результатів формувального експерименту здійснювалися як за окремими критеріями (соціально-правової спрямованості, соціально-правової інформованості, соціально-правової активності, соціально-правової самооцінки), так і за комплексним критерієм як інтегральним індикатором рівня сформованості соціально-правової компетентності випускника.

Зокрема, мотиваційно-ціннісний компонент соціально-правової компетентності на високому і достатньому рівнях сформований у 77,34 % студентів ЕГ (у КГ – 48,90 %); когнітивний – 68,96 % студентів ЕГ (у КГ – 39,65 %); функціонально-діяльнісний – у 70,45 % студентів ЕГ (у КГ – 40,53 %); рефлексивно-оціночний – у 83,25 % студентів ЕГ (у КГ – 62,55 %).

Суттєві зміни зафіксовано і щодо загального рівня соціально-правової компетентності випускників за комплексним критерієм, оскільки відразу 70,94 % студентів ЕГ продемонстрували достатній і високий рівень, що свідчить про належну сформованість їх соціально-правової компетентності. Водночас, у студентів КГ аналогічний показник складає лише 40,53 %. Показовим є і той факт,

що на низькому рівні залишилися лише 1,97 % студентів ЕГ і 11,89 % студентів КГ. Узагальнені результати експериментальної роботи за комплексним критерієм представлені на рис. 2 :

Рис. 2. Рівні стану сформованості соціально-правової компетентності студентів за результатами формувального експерименту

Динаміку зростання соціально-правової компетентності випускника університету в ЕГ та КГ представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Зведені дані про рівні стану сформованості соціально-правової компетентності у студентів контрольної та експериментальної груп на початку та після проведення експерименту (у %)

Рівні	Етап експерименту			
	На початку експерименту		Після експерименту	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	-	-	18,72	6,17
Достатній	0,97	0,85	52,22	34,36
Середній	36,10	38,98	27,09	48,58
Низький	62,93	60,17	1,97	11,89

Кількісний і якісний аналіз отриманих результатів, який зафіксував статистично значущі відмінності між студентами ЕГ і КГ у сформованості соціально-правової компетентності, дозволив підтвердити загальну гіпотезу дослідження щодо ефективності процесу формування соціально-правової компетентності за допомогою розробленої моделі та науково-педагогічного супроводу її реалізації в умовах університетської освіти. Це дозволяє припустити,

що розроблена нами і впроваджена в експериментальній групі педагогічна система формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників у практику університетської освіти є дієвою та результативною, а програма її впровадження є оптимальною для забезпечення ефективності підготовки студентів у даному напрямі.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та наукове розв'язання проблеми формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників, що полягає в обґрунтуванні, розробці та експериментальній перевірці педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки і узагальнення:

1. Установлено за результатами аналізу стану наукової розробленості проблеми формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників її актуальність, інтенсивність сучасного наукового дослідження, затребуваність у теорії і практиці соціальної роботи. Виокремлено чотири етапи генезису наукових підходів до цієї проблеми, які характеризуються динамікою зміни парадигм розгляду постаті соціального працівника як суб'єкта соціально-правової діяльності та відповідною зміною акцентів у його професійній підготовці: допрофесійний (до сер. XIX ст.), просвітницько-захисний (кін. XIX ст. – пер. пол. XX ст.), правоохоронний (др. пол. XX ст.), суб'єктно-законотворчий (кін. XX ст. – поч. XXI ст.). При цьому підтверджено необхідність узагальнення науково-теоретичних напрацювань із даної проблеми та вироблення єдиного підходу з обґрунтуванням та охарактеризуванням поняття „соціально-правова компетентність соціального працівника” у контексті професійної підготовки.

2. Розкрито методологічні засади організації процесу формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти, які сприятимуть ефективності та результативності процесу формування соціально-правової компетентності студентів і базуються на інтеграції концептуальних ідей сучасних методологічних підходів: системного, діяльнісного, контекстного, особистісно-орієнтованого, технологічного, компетентнісного. Базовим для аналізу педагогічного процесу, спрямованого на формування соціально-правової компетентності студентів-майбутніх соціальних працівників, оновлення його змісту та орієнтації на інноваційний досвід успішної професійної діяльності у соціально-правовому контексті ми визначили компетентнісний підхід, який дозволяє забезпечити ціннісно-результативну спрямованість професійної підготовки фахівця і якнайповніше відповідає завданням даного дослідження.

3. Визначено сутність, роль і місце соціально-правової компетентності у структурі професійної компетентності соціального працівника. Соціально-правова компетентність у науковому розрізі є складним інтегрованим поняттям, яке слід розглядати на особистісному (здатність людини при вирішенні проблем взаємодії з суспільством ефективно вирішувати їх в межах правового поля, на основі актуалізації знань і досвіду в цій галузі життєдіяльності) і професійному (здатність

особистості успішно виконувати професійні задачі правовими засобами; сукупність якостей, які відображають ступінь кваліфікації фахівця, рівень правових знань, умінь та навичок, готовності і здібності, пов'язані зі здійсненням соціально-правової діяльності) рівнях. На основі аналізу теорії і практики соціальної роботи в Україні, вивчення досвіду роботи соціальних працівників та інших фахівців соціальної сфери, причетних до проблем соціально-правового захисту, уточнено функціональні характеристики соціального працівника у здійсненні соціально-правової діяльності в сучасних умовах трансформації українського суспільства: забезпечення охорони і захисту прав клієнтів у різних інстанціях; забезпечення взаємодії та співробітництва між різними інститутами щодо соціально-правового захисту особистості; здійснення контролю за дотриманням прав особистості на різних рівнях; організація профілактичної діяльності спрямованої на попередження, недопущення порушень прав різних категорій клієнтів; інформативно-просвітницька діяльність щодо правової освіти населення; виховання правової культури у дітей та дорослих в умовах конкретного соціуму. У результаті соціально-правова компетентність як важлива і невід'ємна складова професійної компетентності соціального працівника визначена комплексно-особистісним утворенням на основі інтеграції соціально-правових знань, умінь, навичок, особистісних якостей та ціннісного ставлення до права, які в своїй сукупності забезпечують успішність виконання професійних задач правовими засобами, що виявляється в орієнтації та активності фахівця в соціально-правовому просторі, усвідомленні ціннісного впливу права на клієнтів, здатності ефективно здійснювати правозахисну і правореалізаційну діяльність у соціальній сфері.

4. Схарактеризовано структуру соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників, яку представлено як взаємозв'язок мотиваційно-ціннісного (соціально-правова спрямованість, професійний інтерес до соціально-правової діяльності, потреба в розвитку соціально-правової компетентності), когнітивного (знання про правові основи соціальної роботи та соціально-правовий захист особистості), функціонально-діяльнісного (соціально-правові уміння і навички, методично-інструментальна готовність до вирішення соціально-правових задач) та рефлексивно-оціночного компонентів (соціально-правовий аналіз професійної діяльності та самооцінка соціально-правової компетентності), які характеризуються як у цілому, так і на рівні окремих компетенцій, виокремлених та об'єднаних нами у блоки, відносно основних напрямків соціально-правової діяльності: охоронно-захисні, координаційні, контролюючі, профілактичні, інформативно-просвітницькі, правовиховні компетенції. Сформованість соціально-правової компетентності характеризується соціально-правовою спрямованістю фахівця, наявністю системи загальноправових і професійно-правових знань, умінь та навичок, здатністю до їх компетентного використання у професійній діяльності та її самоаналізу.

5. Обґрунтовано та змодельовано педагогічну систему формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти, яка розглядається як упорядкована за певними ознаками множина взаємопов'язаних структурних компонентів, що гармонійно взаємодіють між собою, утворюючи особливу цілісність, яка спрямована на формування

соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників. Досліджувана система представлена п'ятьма компонентами: цільовим, змістовим, процесуальним, об'єкт-суб'єктним та соціально-середовищним. *Цільовий компонент* обумовлює мету, завдання, принципи та результат педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників. *Змістовий компонент* описує конкретний зміст процесу формування соціально-правової компетентності в межах мотиваційно-ціннісного, когнітивного, функціонально-діяльнісного, рефлексивно-оціночного напрямів, який відображений у програмах навчальних дисциплін, практик, завданнях науково-дослідної роботи. *Процесуальний компонент* обґрунтовує педагогічну технологію формування соціально-правової компетентності як взаємопов'язану сукупність форм, методів, засобів та ресурсів освітнього процесу, об'єднаних єдиною метою, цілями та завданнями, що зорієнтовані на формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти і впроваджуються в аудиторній і позааудиторній навчальній діяльності студентів, практичній підготовці, науково-дослідницькій та соціально-виховній діяльності. *Об'єкт-суб'єктний компонент* характеризує об'єкт моделі (студенти-майбутні соціальні працівники, які навчаються у закладі вищої освіти та оволодівають соціально-правовими компетенціями у процесі професійної підготовки), суб'єкт моделі (викладачі та інший науково-педагогічний персонал ЗВО, фахівці соціальної сфери, які забезпечують організацію освітнього процесу формування соціально-правової компетентності студентів) та визначає умови (особистісно-психологічні та організаційно-педагогічні) їх ефективної взаємодії. *Соціально-середовищний компонент* виступає об'єднувальним, інтегруючим для інших компонентів системи і забезпечує їх цілеспрямовану взаємодію в умовах сформованого професійно-освітнього простору, що має характер розвивального, включаючи: організаційно-педагогічне забезпечення (концептуальні підходи, педагогічні умови); просторово-предметну організацію (матеріально-технічна інфраструктура, фонд навчально-методичного забезпечення); соціальну взаємодію (характер взаємовідносин учасників освітнього процесу).

6. Розроблено критерії (соціально-правова спрямованість, соціально-правова інформованість, соціально-правова активність, соціально-правова самооцінка) та їх показники, визначено рівні (високий, достатній, середній, низький) сформованості соціально-правової компетентності, що дозволило діагностувати вихідний стан сформованості соціально-правової компетентності студентів-майбутніх соціальних працівників, констатувати превалювання переважно низького та частково середнього рівнів у студентів експериментальної і контрольної вибірок та довести їх тотожність за допомогою t-критерія Стьюдента.

7. Реалізовано програму упровадження педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників, яка обіймала три етапи (мотиваційно-інформаційний, пізнавально-технологічний та практично-функціональний) і була спрямована на поступальний і неперервний розвиток соціально-правових компетенцій майбутніх соціальних працівників через поетапне ускладнення технологій, форм, методів і способів реалізації їх професійної

підготовки; прагматизацію та інтеграцію змісту дисциплін; створення умов для активної участі студентів у науково-дослідній та соціально-виховній діяльності соціально-правового спрямування. Кількісний і якісний аналіз результатів впровадження програми, здійснений на контрольному етапі експериментальної роботи, який зафіксував статистично значущі відмінності між студентами експериментальної і контрольної вибірок у сформованості соціально-правової компетентності, дозволив підтвердити загальну гіпотезу дослідження щодо ефективності процесу формування соціально-правової компетентності за допомогою розробленої моделі та науково-педагогічного супроводу її реалізації в умовах університетської освіти.

Наукове дослідження не вичерпує всі аспекти проблеми формування соціально-правової компетентності й засвідчує необхідність її подальшої розробки за такими перспективними напрямками: інноваційні підходи та вимоги до програмно-методичного й ресурсного забезпечення процесу формування соціально-правової компетентності студентів; підвищення соціально-правової компетентності фахівців соціальної сфери у процесі самовдосконалення та післядипломної освіти; теорія і практика міждисциплінарної та міжгалузевої взаємодії у наданні соціально-правової допомоги особистості.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Монографія:

1. Лісовець О. В. Формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників : монографія / Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ; Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2018. 344 с.

Коллективні монографії:

2. Лісовець О. Співпраця школи та правоохоронних органів щодо профілактики правопорушень неповнолітніх. *Niedostosowanie społeczne. Teorie i doświadczenia / red. nauk. H. Bejger, R. Kartaszyńska / Państwowa wyższa szkoła zawodowa w Chełmie; Chełmskie towarzystwo naukowe. Chełm, 2014. 333-347.*

3. Лісовець О., Коваленко Є., Останіна Н. Соціально-педагогічна реабілітація молоді в умовах соціального гуртожитку. *Niedostosowanie społeczne. Teorie i doświadczenia / red. nauk. H. Bejger, R. Kartaszyńska / Państwowa wyższa szkoła zawodowa w Chełmie; Chełmskie towarzystwo naukowe. Chełm, 2014. 319-332.*

4. Лісовець О. Досвід роботи громадських організацій в Україні з дітьми та молоддю, які живуть в ВІЛ/СНІД / *Problemy osób niepełnosprawnych we współczesnym świecie / red. H. Bejger, M. Łobacz / Państwowa wyższa szkoła zawodowa w Chełmie; Chełmskie towarzystwo naukowe. Chełm, 2014. 133-148.*

5. Лісовець О. Державна сімейна політика в Україні щодо захисту прав дитини / *Współczesna rodzina jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze / red. nauk. H. Bejger, O. Lisovets, S. Borysiuk, R. Kartaszyńska / Państwowa wyższa szkoła zawodowa w Chełmie; Chełmskie towarzystwo naukowe. Chełm-Nizhyn, 2017. 65-88.*

Статті в наукових фахових виданнях України:

6. Лісовець О. В. Методика проведення презентації як форми семінарсько-практичного заняття у процесі професійної підготовки соціальних педагогів. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки.* 2009. № 6., Ч. 1. С. 133-135.

7. Лісовець О. В. Соціальний педагог як координатор взаємодії школи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. / редкол. : Бех І. Д., Огневюк В. О., Кононко О. Л. К.: КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2009. № 11 (спецвип., ч. 1). С. 153-156.*

8. Лісовець О. В. Перспективи реалізації моделі шкільного омбудсмена в Україні. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика.* 2012. № 2. С. 90-98.

9. Лісовець О. В. Дослідження громадської активності сучасної студентської молоді. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки.* 2012. № 2. С. 133-135.

10. Лісовець О. В. Компетентність соціального працівника у сприянні міжвідомчій взаємодії щодо соціально-правового захисту особистості. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки.* 2016. № 1. С. 43-48.

11. Лісовець О. Соціально-правовий захист у практиці соціальної роботи: теоретичний аналіз. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2017. № 1. С. 17-19.

12. Лісовець О. В. Проблема формування соціально-правової компетентності фахівців соціальної сфери: історико-педагогічний аналіз. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Вип. 142. Серія: Педагогічні науки.* 2017. С. 98-102.

13. Лісовець О. В. Теоретичний аналіз змісту соціально-правового захисту у діяльності соціального працівника. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка: збірник наукових праць.* Вип. 23. 2017. С. 170-176.

14. Лісовець О. Системний підхід до формування соціально-правової компетентності соціальних працівників. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Серія: Педагогічні науки.* 2018. №1-2 (54-55). С. 145-151.

15. Лісовець О. Методологічні засади організації процесу формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників. *Педагогічний часопис Волині.* 2018. № 1 (8). С. 140-146.

16. Лісовець О. Формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників на засадах компетентнісного підходу. *Педагогічна освіта: теорія і практика.* Вип. 24. 2018. Ч. 1. С. 153-158.

17. Лісовець О. В. Позааудиторна навчальна діяльність як складова системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників. *Освітній простір України.* 2018. № 1 (12). С. 124-130.

18. Лісовець О. В. Критеріально-рівнева характеристика сформованості соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників. *Наукові*

записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2018. № 2. С. 40-45.

19. Лісовець О. В. Умови створення сприятливого освітнього середовища для формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету „Україна”*. Хмельницький, 2018. № 15 (1). С. 40-43.

Статті в періодичних виданнях зарубіжних країн та виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз:

20. Лісовець О. В. Структурний аналіз соціально-правової компетентності соціального працівника. *Актуальні питання, проблеми та перспективи розвитку гуманітарного знання у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти* : зб. наук. праць. За заг. ред. Журби М. А. Ч. 2. Монреаль : ЦСП „НБК”; Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. С. 184-186.

21. Лісовець О. Зміст соціально-правової діяльності соціального працівника в умовах трансформації українського суспільства. *Pedagogika. Badania podstawowe i stosowane: wyzwania i wyniki. Zbiór artykułów naukowych*. Warszawa : Wydawca: Sp. z o.o. „Diamond trading tour”, 2016. № 8. С. 63-66.

22. Лісовець О. В. Аналіз структури змісту формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників. *Virtus: Scientific Journal*. March, № 12, 2017. P. 129-132.

23. Лісовець О. В., Кириченко Н. А. Визначення проблем та потреб клієнтів у соціально-виховній роботі служби пробації. *Молодий вчений*. 2017. №11. С. 109-112.

24. Лісовець О. Генезис научних підходів к проблеме формирования социально-правовой компетентности социального работника. *Scientific Bulletin of Chelm – Section of Pedagogy*. 2017. № 1. P. 139-150.

25. Лісовець О. Особенности социальной работы в службе пробации. *The scientific heritage*. 2018. № 21. P. 2. P. 47-50.

26. Лісовець О. В. Особенности взаимодействия объекта и субъекта модели формирования социально-правовой компетентности студентов. *Қазіргі ғылымның парадигмалары (Парадигмы современной науки)*. 2018. № 1 (7). С. 40-47.

27. Лісовець О. Компетентностный подход как методологическая основа формирования социально-правовой компетентности будущих социальных работников. *GESJ: Education Science and Psychology*. 2018. № 2 (48). С. 3-8.

28. Lisovets O. Innovative practice of socio-educational work in probation service in Ukraine. *Social Work and Education*. 2018. Vol. 5, № 2., 19-27.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

29. Лісовець О. В. Подготовка социального педагога к социально-правовой защите детей и молодежи. *Высшее образование XXI века : сб. статей / под общ. ред. В. Н. Скворцова*. СПб. : ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2010. С. 145-147.

30. Лісовець О. В. Методика проведення презентації як форми семінарсько-практичного заняття у процесі професійної підготовки соціальних педагогів. *Актуальні проблеми підготовки фахівців у галузі соціально-педагогічної діяльності : матеріали Міжн. наук.-практ. конф., 5-7 листоп. 2009 р., м. Ніжин / за ред. А. І. Конончук*. Ніжин : Видавництво НДУ імені М. Гоголя, 2009. С. 108-110.

31. Лісовець О. Можливості навчального проекту у формуванні суб'єктної позиції студентів щодо своїх прав. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи*. Вип. 2 : зб. наук.праць / наук. ред. С. А. Щудло. Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. Івана Франка, 2011. С. 410-413.

32. Лісовець О. В. Соціально-педагогічні перспективи розвитку інституту омбудсмена в Україні у сучасних умовах. *Наука та прогрес. Збірка наукових праць*. К. : НАІРІ, 2012. С. 11-14.

33. Лісовець О. В. Досвід підготовки соціальних педагогів за спеціалізацією „соціально-правовий захист дітей та молоді”. *Професійна підготовка студентів соціально-педагогічної сфери – освітня складова суспільного розвитку : матеріали II Міжн. наук.-практ. конф. (дистанц.), 01 квіт. 2014 р., м. Київ / за заг. ред. проф. І. М. Ковчиної*. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. С. 39-40.

34. Лісовець О., Чистякова В. Інформаційно-консультативна робота соціального педагога у мережі інтернет. *Інформаційні технології в професійній діяльності : матеріали IX Всеукр. наук.-практ. конф., 25 бер. 2015 р., м. Рівне*. Рівне : РВВ РДГУ, 2015. С. 134-136.

35. Лісовець О. Соціально-правовий захист у практиці соціальної роботи. *Соціальна робота в контексті соціокультурних змін: матеріали I Всеукр.наук.-практ. конф. з міжн. участю, 15-16 квіт. 2016 р., м. Київ / за ред. О. В. Чуйко*. Дніпропетровськ : ТОВ „ІМА-прес”, 2016. С. 108-111.

36. Лісовець О. В. Компетентність соціального працівника у сприянні міжвідомчій взаємодії щодо соціально-правового захисту особистості. *Партнерська взаємодія у системі інститутів соціальної сфери : зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф., 5-6 травня 2016 р., м. Ніжин / за заг. ред. О. В. Лісовця*. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2016. С. 104-106.

37. Лісовець О. В. Змістові аспекти формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників. *Інноваційні наукові дослідження: теорія, методологія, практика : матеріали Міжн. наук.-практ. конф., 24-25 лют. 2017 р., м. Київ*. К. : ГО „Інститут інноваційної освіти”, 2017. С. 157-161.

38. Лісовець О. В. Місце позааудиторної діяльності у формуванні соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників. *Соціально-економічні та гуманітарні аспекти світових інноваційних трансформацій: матеріали II Міжн. наук.-практ. конф., 26-28 квіт. 2017 р., м. Київ-Суми*. Суми, 2017. Т. 2. С. 178-181.

39. Лісовець О. В. Концептуальні засади використання системного підходу у формуванні соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників. *Педагогічна освіта на зламі століть: досвід минулого – погляд у майбутнє : матеріали Міжн. наук.-практ. конф., 19-20 жовт. 2017 р., м. Ніжин / за заг. ред. Є. І. Коваленко*. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М. С. 140-142.

40. Лісовець О. В. Проблема формування соціально-правової компетентності сучасної молоді. *Актуальні проблеми молоді в сучасних соціально-економічних умовах : матеріали Міжн. наук.-практ. конф., 23 березня 2018 р., м. Житомир*. Житомир : ПП „ДжіВіЕс”, 2018. С. 25-26.

41. Лісовець О. Підготовка майбутніх соціальних працівників до соціально-правового захисту клієнтів на засадах гендерної рівності. *Гендерні студії: навчання,*

дослідження та практика : зб. матеріалів II Міжн. наук. конф. „Гендерні студії: навчання, дослідження та практика” та семінару для мол. дослідників „Гендерні студії: освіта, гендерна рівність, демократія, мир”, 16-20 квіт. 2018 р., м. Київ / за ред. О. В. Авраменко, Т. В. Лісова. Кропивницький : Вид-во „КОД”, 2018. С. 209-210.

42. Лісовець О. Дослідження особливостей роботи служби у справах дітей з представництва інтересів дитини. *Соціальна робота: виклики сьогодення : зб. наук. пр. за матеріалами VII Всеукр.наук.-практ. конф. / за заг. ред. В. А. Поліщук, С. М. Калаур, Г. І. Слозанської. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. С.67-68.*

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

43. Лісовець О. Взаємодія молодіжних громадських організацій з органами державної влади як умова ефективної реалізації молодіжної політики. *Молодіжна політика: проблеми та перспективи : зб. наук. праць / наук. ред. С. А. Щудло. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. І. Франка, 2010. С. 42-46.*

44. Лісовець О. В., Колісник О. В. Реалізація права дитини на сім'ю у роботі СОС – дитячого містечка. *Соціально-правові засади захисту дітей: зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф. / за заг. ред. Л. О. Данильчук, Т. В. Захарчук. Кременець : Вид-во КОГПІ ім. Т. Шевченка, 2011. С. 19-21.*

45. Лісовець О. В., Колісник О. В. СОС-родина як альтернативна форма сімейного виховання. *Сучасна сім'я та соціальні інституції: шляхи партнерської взаємодії : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / редкол.: Л. Л. Хоружа, Г. М. Лактіонова, О. В. Безпалько та ін. К. : Київський університет ім. Б. Грінченка, 2012. С. 99-103.*

46. Лісовець О. В. Громадська активність сучасної студентської молоді (регіональний аспект). *Придніпровські соціально-гуманітарні читання : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., 15 червня 2012 р., м. Кіровоград : у 2-х ч. Дніпропетровськ : ТОВ „Інновація”, 2012. Ч. 1. С. 138-140.*

47. Лісовець О. В. Соціально-реформаторські погляди А. Спенсер. *Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали IX Міжн. наук.-практ. конф., 17 травня 2017 р., м. Одеса / гол. ред. В. В. Корнєшук. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2017. С. 171-173.*

Навчально-методичні посібники, навчальні програми, методичні матеріали:

48. Лісовець О. В., Мельник М. П. Соціально-правовий захист дітей та молоді : навч.-метод. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 210 с.

49. Лісовець О. В. Нормативне забезпечення діяльності закладів соціальної сфери : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 99 с.

50. Лісовець О. В., Борисюк С. О. Розвиток колективної толерантності та згуртованості засобами групової консультативної роботи : метод. матеріали. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 108 с.

51. Лісовець О. В. Основи соціально-правового захисту особистості : навч.-метод. комплекс. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2013. 54 с.

52. Лісовець О., Бейгер Г., Плахотнік О. „Телефон Довіри” як спеціалізована соціальна служба : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 139 с.

53. Основи профорієнтаційної роботи : метод. матеріали для студ. спец. „соц. пед”. / Укл. : **О. В. Лісовець**, С. О. Борисюк, Т. В. Зінченко, Н. С. Останіна; заг. ред. Н. М. Суховєєвої. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2014. 96 с.

54. Лісовець О., Борисюк С., Качалова Т. та ін. Соціальний педагог: професія чи покликання : навч.-метод. посіб. / За заг. ред. Р. Новгородського. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 169 с.

55. Лісовець О. В., Борисюк С. О., Бутурлим Т. І., Бейгер Г. Практикум із самовиховання : навч.-метод. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2015. 149 с.

56. Курсова робота з теорії, історії та методів соціальної роботи : навч.-метод. посіб. для студ. спец. „Соціальна робота” / укл.: **Лісовець О. В.,** Володченко Ж. М., Новгородський Р. Г., Хлебик С. Р. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 59 с.

57. Лісовець О. В., Володченко Ж. М., Новгородський Р. Г., Хлебик С. Р. Проблеми соціалізації молоді : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 206 с.

АНОТАЦІЇ

Лісовець О. В. Теорія та практика формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – ДВНЗ „Донбаський державний педагогічний університет”. – Слов’янськ, 2019.

Дисертація є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти.

У роботі проаналізовано генезис наукових підходів до проблеми формування соціально-правової компетентності. Визначено методологічні засади організації процесу формування соціально-правової компетентності. Обґрунтовано сутність і зміст соціально-правової компетентності як важливої і невід’ємної складової професійної компетентності соціального працівника. Охарактеризовано поняття „соціально-правова компетентність соціального працівника”, визначено структуру соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників, що містить охоронно-захисні, координаційні, контрольні-наглядові, профілактичні, інформативно-просвітницькі, правовиховні компетенції та розглядається як взаємозв’язок мотиваційно-ціннісного, когнітивного, функціонально-діяльнісного та рефлексивно-оціночного компонентів. Здійснено наукове обґрунтування і моделювання педагогічної системи формування соціально-правової компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти та охарактеризовано її компоненти: цільовий, змістовий, процесуальний, об’єкт-суб’єктний, соціально-середовищний. Представлено критерії, показники, рівні сформованості соціально-правової компетентності та діагностичний інструментарій їх визначення. Експериментально перевірено ефективність розробленої педагогічної системи шляхом її поетапного упровадження у практику університетської освіти.

Ключові слова: соціально-правова компетентність, соціально-правова компетентність соціального працівника, процес формування соціально-правової компетентності, компетентнісний підхід, університетська освіта, педагогічна система, освітнє середовище, соціально-правова спрямованість, соціально-правова інформованість, соціально-правова активність, соціально-правова самооцінка.

Лисовец О. В. Теория и практика формирования социально-правовой компетентности будущих социальных работников в условиях университетского образования. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – ГВУЗ „Донбасский государственный педагогический университет”. – Славянск, 2019.

Диссертация является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы формирования социально-правовой компетентности будущих социальных работников в условиях университетского образования.

В работе проанализирован генезис научных подходов к проблеме формирования социально-правовой компетентности. Определены методологические основы организации процесса формирования социально-правовой компетентности. Обосновано сущность и содержание социально-правовой компетентности как важной и неотъемлемой составляющей профессиональной компетентности социального работника. Охарактеризовано понятие «социально-правовая компетентность социального работника», определена структура социально-правовой компетентности будущих социальных работников, содержащая охранно-защитные, координационные, контрольно-надзорные, профилактические, информационно-просветительские, правовоспитательные компетенции и рассматривается как взаимосвязь мотивационно-ценностного, когнитивного, функционально-деятельностного и рефлексивно-оценочного компонентов. Осуществлено научное обоснование и моделирование педагогической системы формирования социально-правовой компетентности будущих социальных работников в условиях университетского образования и охарактеризованы ее компоненты: целевой, содержательный, процессуальный, объект-субъектный, социально-средовой. Представлены критерии, показатели, уровни сформированности социально-правовой компетентности и диагностический инструментарий их определения. Экспериментально проверена эффективность разработанной педагогической системы путем ее поэтапного внедрения в практику университетского образования.

Ключевые слова: социально-правовая компетентность, социально-правовая компетентность социального работника, процесс формирования социально-правовой компетентности, компетентностный подход, университетское образование, педагогическая система, образовательная среда, социально-правовая направленность, социально-правовая информированность, социально-правовая активность, социально правовая самооценка.

Lisovets O. V. Theory and practice of forming social and legal competence of future social workers under the conditions of university education. – Qualifying scientific paper on the rights of manuscript.

Thesis for the scientific degree of Doctor of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.05 – Social Pedagogy. – State Higher Educational Establishment „Donbas State Pedagogical University”. – Sloviansk, 2019.

In the dissertation, the problem of forming social and legal competence by future social workers is studied at the theoretical level; scientific solutions to it are pointed out. The aim is achieved by substantiating, developing and checking experimentally the pedagogical system of forming social and legal competence of future social workers under the conditions of university education.

The topicality of future social workers' social and legal competence formation, the intensity of the present-day scientific research and the need for theory and practice in social work are established in the result of the deep analysis of the current state of the scientific development of the matter. The dissertation identifies four stages in the genesis of scientific approaches to this problem: pre-professional (until the middle of the nineteenth century), educational-protective (the end of the nineteenth century – the first half of the twentieth century), law -enforcing (the second half of the twentieth century), and the subject-law-making (the end of the twentieth century – the beginning of the XXI century).

It was determined that the methodology to study the pedagogical process which is aimed at forming socio-legal competence of future social work students, updating its content and focusing on the innovative practices of successful professional activities in the socio-legal sphere is based on the main methodological approaches: system, activity, context, student-centered, technology and competence approaches. In the dissertation, special attention is paid to the competence approach as the basis for the new paradigm of university education.

The essence, content and structure of social and legal competence of a social worker are substantiated. Social and legal competence is defined as an important and inseparable part of a social worker's professional competence and is considered as a complex personal entity built up on the integration of social and legal knowledge, skills, personal qualities, and values and attitudes to the law, ensuring in their unity successful performance of professional tasks by legal means, which manifests itself in a specialist's orientation and activities in the social-legal sphere, his awareness of the value impact of the law on the clients and ability to effectively perform human rights protective and law enforcing activities in the social sphere. The structure of social and legal competence of future social workers is represented as the integrated unity of value-motivational (social and legal orientation, professional interest towards social and legal activities, the need for the improvement of social and legal competence), cognitive (knowledge of the legal foundations of social work and socio-legal protection of an individual), functional (social and legal skills, methodological and instrumental readiness for solving socio-legal problems) and reflexive-evaluative components (socio-legal analysis of professional activities and self-evaluation of social and legal competence); they are given both general characteristics and the ones at the level of individual competencies, isolated and grouped

into blocks on the ground of the main directions in social and legal activities: custodial-protective, coordinative, controlling-supervisory, preventive, informational-educative and law-educative competences.

The scientific substantiation and modeling of the pedagogical system of formation of social and legal competence of future social workers in the conditions of university education is carried out and its components (aim, content, procedural, object-subjective, social-environmental) are characterized.

The effectiveness of the developed pedagogical system by its gradual introduction into the practice of university education has been experimentally tested. Implementation of the program of introducing the system of forming social and legal competence of future social workers into educational process took place in three stages (motivational-informational, cognitive-technological and practical-functional) and was aimed at the steady progress and continuous development of the future social workers' social and legal competences through the gradual complication in technologies, forms, methods and ways of their professional training. It was also aimed at making the content of educational disciplines more pragmatic and integrated and at ensuring conditions for students' active participation in scientific research and social-educational activities in social and legal sphere.

Criteria, indicators, levels of socio-legal competence development and diagnostic tools for their determination are presented. Quantitative and qualitative analysis of the results of the program implementation carried out at the control stage of the experimental work, which recorded statistically significant differences between the students in the experimental and control samples as for forming their social and legal competence, allowed to confirm the general hypothesis of the studies on the effectiveness of the process of forming social and legal competence with the help of the developed model, scientific and pedagogical support in its implementation under the conditions of university education.

Keywords: social and legal competence, social and legal competence of a social worker, process of forming social and legal competence, competence approach, university education, pedagogical system, educational sphere, social and legal direction, social and legal awareness, social and legal activities, social and legal self-evaluation.

Підписано до друку 20.02.2019 р.
Гарнітура Computer Modern
Замовлення № 29

Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 1,9

Папір офсетний
Тираж 100 пр.

Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^а
(04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
vidavn@ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.